ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Ч. 3

1938

ЛЬВІВ

В. ДЯДИНЮК

ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

8-ий РІК ВИДАННЯ

ЗМІСТ

3 (84)-го числа за березень 1938. р.:

стор.

Р. Дурбак: Смерть Найдужчого 81

П. Б. Шелі: Ода до західнього вітру (перекл. А. Струтинська) . . 81

Б. Т. Садовський: Квітень 84

Папіні Дж.: Під Великдень (українською мовою оформив П. Ісаїв) . . 84

Е. Ф. Гандель-Мацеті: Листи Ріти (перекл. І. Гузар-Монцібовичева) . . 91

В. Пачовський: Ґеній Т. Шевченка 96

В. Залозецький: Українська наука перед новими завданнями . . . 103

М. К.: Франція і Україна 112

РЕЦЕНЗІЇ: *Н. Лівицька-Холодна:* Сім літер *(Стр.)*. — *У. Самчук:* Батько і син *(м. г.)* 122

З преси і книжок 125

Нові книжки 127

ПЕРЕДПЛАТА НА ДЗВОНИ ВИНОСИТЬ: Річно 15 зл. в передплаті, 18 зол. в післяплаті.

ЗА КОРДОНОМ: Річно 20 зол., або їх рівновартість у чужій валюті.

ПООДИНОКЕ ЧИСЛО коштує 1.80 зол., подвійне 2.50 зол.

Видає Видавн. Кооп. „Мета". Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА Ч. 7/II. ТЕЛ. 294-56.
ЧЕКОВЕ КОНТО П. К. О. ч. 505.041. — ЧИСЛО ПОЧТ. РОЗРАХУНКУ 117.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ НАУКОВОГО Т-ВА ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ, ЧАРНЕЦЬКОГО 26. ТЕЛ. 253-57.

Роман Дурбак.

СМЕРТЬ НАЙДУЖЧОГО

Отче мій! В Твої долоні віддаю Свойого духа!...
Почорнілі з болю лиця і уста звіщали смерть.
По Голготі і довкіллю розгулялась заверюха,
На частини розкололась, мов колода, земна твердь.

Отворились, мов драконів пащі темні, гробовища
І мерці у білих сукнях йшли у город нести жах.
Темінь очі осліпила, било в лиця вітру грище,
Іскра бурі жерла кедри вістрям гострого ножа.

У божниці занавіси хтось невидною рукою
Дер на кусні, як дереться падлину, хай глодять пси.
Люд бідніший і негордий бився в груди в неспокою
І поганський сотник Риму налякався вищих сил.

Спаса вбили!... Мов кліщища, мов розжарені перстені, —
Притискала совість серце, в день вульканів, хмар, комет.
Почорніло небо синє і потріскали камені, —
Лиш сердища фарисеїв не розмякли ні на мент.

Золочів, 15. II. 1938.

Персі Біш Шелі.

ОДА ДО ЗАХІДНЬОГО ВІТРУ*

I.

На осінь дмеш, о, ти Буй-Туре Вітре,
І листя рине за тобою геть,
Мов духів рій чарує хто в повітрі,

* Ця поема подумана й здебільша написана у ліску над берегом Арно поблизу Фльоренції. У той день бурхливий вихор, водночас лагідний і живущий, збирав випари, що спадають осінніми дощами. Вони почалися, як я передбачив, із заходом сонця нагальною градовою бурею в супроводі могутнього грому й блискавки, притаманних для передальпейських околиць.

Явище, про яке згадую наприкінці третьої станци, добре відоме природознавцям. Рістня на дні моря, рік та озер однаково, як на суходолі, відчуває зміну пір року і тому зазнає впливу вітрів, що її сповіщають (Прим. автора).

Мідне й криваве й чорне й жовте ледь
У гарячковій безлічі. О, ти,
Що мчиш учвал налитий зерном вщерть

До тьмяних надр, де засів той пустий
Лежатиме, як труп на дні, докіль
Твій друг, вітрець весняний золотий

У сурму не засурмить гімну піль
(Любі бруньки чаймами женучи),
Не сповнить пахом гір — долин — привіль!

О, вітре, що гуляєш гаряче,
Що нищиш і спасаєш, вчуй, рвучи!

II.

Через твій струм, серед грізних вершин,
Як в'ялий лист, невпинно хмари мчать
З райських садів десь та морських глибин,

Янголи грому й тучі: ось летять
Синім плесом небесних бурунів,
Мов русих кіс наїжена все гладь

Менади злої; повагом од землі,
Під сам зеніт і до дальніх збіч
Отари хмар на бурю йдуть. Ти стрів

У сльозах той рік, що ляже віч-на-віч,
Неначе в храм без утіх — плачу,
Наче в труну, у горобину ніч,

Що з неї, крізь її важку парчу,
Вогонь і дощ і град жбурне: о, вчуй!

III.

Ти бо збудив — яси із літніх снів
Он Середземне море — синє вкрай,
Що ним гойдає вир сріблистих струмків,

Де Байський залив бє об скелю, знай,
А снило про тереми й башт шпилі ті
В піни в день жаркий видні, мов рай,

Повен блакитних мохів, трав і квітів —
Ясних, як люба мрія митця! Ти,
Що тобі звик Атлантик шлях мостити,

Синь свою щерблячи, а хлам густий
І дивоквіття в темряву глуху,
У Океана глибині, як стій,

На гук твій сіріє, тремтячи з жаху,
І чахне й плiндрує себе: о, вчуй!

IV.

Якби я мертвий лист, ти міг би вчуть;
Якби я пил легкий, що майорить,
Чи вільна хвиля, що йде у путь

Помірять міць твою, хоч не летить,
Як ти, о, невгомонний! І враз
Якби малим хлопятком ще на мить

Слідами твоїх мандрів я розігнавсь
Тепер, хоч осягти твій жвавий біг —
Даремний привид; я б так не рвавсь,

Як раньше на молитві рватися встиг;
Зніми мене як бризк, як в'янь, як пил!
Я кров'ю сплив од терня повз доріг!

Тягар життя зламав мене без сил,
Так — як ось лет твоїх орлиних крил!

V.

Арфа хай я, як тобі арфа ліс
Хай же мій лист паде, як он його!
Мелодії твоєї буйний ріст

Осінній тон візьме від нас обох:
Любий, хоч жальний. Будь же подих твій —
Мій подих! Будь ти мною й хай ми вдвох!

Вмерлі думки мої у світ розвій,
Як в'ялий лист на парості нові!
Під мого вірша рокотання й стрій

Кидай, мов іскри й попіл у вогні,
Палкі проміж людей мої слова!
Будь для землі ти крізь уста мої

Литавр побіди й провістка ясна!
Чиж по зимі не вернеться весна?

Львів, 1936. р.

З англійського переклала
Антоніна Струтинська.

Б. Т. Садовський.

КВІТЕНЬ

Ґріншпаном ліс
вершки беріз
квітчає до безтями...
Сонце в кармін
квіття барвить
і провеснить плаями. —

Тремтінням зір,
шепотом гір
рокоче квітень трелі:
А по полях —
мистець-маляр
малює акварелі.

Папіні Джованні.

ПІД ВЕЛИКДЕНЬ*

В Оливнім Городі

„Встає Ісус із землі заспокоєний, і вертається до учнів. Не придався ні на що Його сумний докір. Вичерпані трудом, три учні знову заснули. Але цього разу Ісус їх не кличе — знайшов для себе потіху, більшу, ніж вони могли дати — і вдруге падає на землю, щоб іще раз зложити Отцеві великі слова зніверення:

— Не моя, але Твоя нехай станеться воля.

Бог перестав бути слугою людини. Ця остання домагалась заспокоєння своїх окремих бажань в заміну за молитви й жертву. Хочу мати добробут — молилася людина — хочу здоровя, сили, врожаю, хочу погубити ворогів. А ось прийшов Переворотник і відвернув буденну молитву. Не те, що до вподоби мені, нехай діється, а те, що Тобі подобається. „Нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі". Щастя спирається єдино на узгідненню володарської волі Отця з підлеглою волею людини, воно у збіжності і тожсамості обох воль. Якщо вірю в Отця, як у Отця, то знаю, що любить мене більше, як я міг би любити сам себе, та що знає Він більше, як я знати можу. Отже може він прагнути тільки мого добра, хоч би те добро люди вважали за найбільше зло, а я, прагнувши того, чого прагне Отець, прагну свого сутнього добра. Якщо Його шаленість стільки мудріша, що й годі собі зобразити, від нашої мудрости, то й мучеництво, Ним післане, буде без порівняння плідніше в добродійства від найбільших земних утіх.

* Тут подаємо вийнятки із різних уступів книжки відомого італійського письменника Папінія: „Історія Христа". — **Ред.**

Нехай сплять учні; хай сплять спокійно всі люди: Христос вже не самітний. З радістю зустріне страсті, з радістю зустріне смерть; в муках аґонії віднайшов спокій.

Тепер може напружати слух, майже з тугою, щоб схопити серед глухонімої ночі перший гомін Юдових кроків.

Проте спершу чує тільки удари свого серця, серця майже зовсім спокійного, тепер, коли небезбека так близько. Справді по деякій хвилині доходить до Нього гомін обережних ступань, щораз виразніший, а водночас вдолині, між придорожніми деревами, показуються язики світел, що блискають, то знову гаснуть в теміні. Це слуги душогубів, що їх веде Іскаріот.

Симон

...Тоді Симон знову почав присягатись, заклинатись, коли несподівано хтось із присутніх, родич того Мальхуса, що йому Петро обтяв ухо, виступив просто з обвинуваченням:

— А чи ж не бачив я тебе в городі разом із ним?

Петро тепер уже заплутаний в брехню, починає знову присягатись, що його взяли за когось іншого, та що не належав до приятелів Того чоловіка.

В тій самій хвилині Ісус, звязаний серед сторожі, проходив почерез подвіря, по розмові з Анною, щоб податися на другий бік, де мешкав Каяфа, і почув слова Симона, і поглянув на нього. На один миг затримав на нім свої очі, ті очі, що в них перевертень той проте одного дня зумів спостерегти блискавку божества — одну мить подивився на нього тими очима, що їх солодкість було важче знести, ніж обурення. І той погляд пробив назавжди криваве серце рибака, і аж до смерти не зможе він забути тих зіниць лагідних і болючих, що спочили на нім тієї жахливої ночі; тих очей, що одним блиском сказали більше і потрясливіше, ніж в тисячці слів висловити б можна.

— І ти, що був перший, що на тебе я найбільше надіявся; ти, найтвердший із усіх, але й найзапальніший, найтепліший, але й найгарячіший, і ти Симоне, ти, що на дорозі під Цезареєю викрикнув моє наймення правдиве; ти, що знаєш усі мої слова, що спав з головою, спертою на моїм плащі і стільки раз цілував мене тими самими устами, які тепер заперечують знайомство зо мною, і ти Симоне-Петре, сину Йони, відпекуєшся мене перед тими, що готуються мене замордувати. Мав я слушність, того дня, коли назвав тебе згіршенням і закинув тобі нерозуміння, що є Божого, а що є людського. Міг ти принаймні зникнути, як учинили інші, якщо не чувся на силах пити зо мною келих сорому, який стільки раз тобі описував. Втікай, хай не бачу тебе більше аж до того дня, коли стану справді вільний, а ти справді вірою обновлений. Як боїшся за життя, чому тут стоїш? Юда, бодай в останній хвилині, був чесніший від тебе; прийшов з ворогами моїми, але не цурався того, що мене знає. Симоне, Симоне, предсказував я тобі, що мене опустиш, як інші, а ось показався ти жорстокіший за інших. Простив я тобі вже в серці своїм, умру незабаром і прощаю тим, що мені смерть завдають,

тож прощаю і тобі, і люблю тебе, як любив я тебе завсіди, але чи зможеш ти простити сам собі?

Симон, під вагою того погляду, похилив голову, а серце підірвалося йому в грудях, як вязень збожеволілий; вже не зміг би добути з горла нового заперечення. Нестерпний вогонь палив йому обличчя, вигнуте скорчем, немов би тут побіч мав не вогнище, а пащу пекла. Заколот жалю і розпачу, невимовна грижа розшарпували його істоту: хвилями здавалось йому, що застигає, як кусень льоду, то знов, що спалюється в полумях. Перед мінутою сказав був, що не знав ніколи Ісуса, одначе тепер здавалося йому справді, що пізнав Його тієї хвилини вперше, довідався нарешті, ким є, немов би його очі, очі повні жалю й любови, проникли його наскрізь блиском, подібним до архангельських мечів.

Двигнувся важко і, шкандибаючи, поволікся до брами. Ледве знайшовся закола в мовчазній пустці світанку, запіяв десь оподалік когут. Те веселе й різьке піяння розляглося в Симонових ухах, як крик, що вириває сонного з-під гнету втоми. Як ненадійний спогад розмови, що її зачулося в іншім житті, як поворот до дому дитинства, до садку ранньою порою, що зеленіє між озером і нивою, як голос давно забутий, що освітлює нагло ціле життя, наче блискавка, що роздирає тьму. Тоді в передраннім світанку можна було бачити людину, що заточувалась дорогою, як пяна, з головою схованою в плащі і зо згорбленими плечима, що тряслись від ридання одчаю.

Плач, Симоне, тепер, коли Бог дає тобі ласку плачу. Плач за себе і над Ним, плач за свого брата зрадника, плач за братів своїх, що втекли, плач за смерть того, що вмирає тепер і за твою бідну душу, плач за тих усіх, що прийдуть по тобі і робитимуть так, як ти, і відпекуватимуться свого Спасителя та не заплатять окупу ціною каяття. Плач за всіх перевертнів, за всіх зрадників, за всіх тих, що казатимуть, як ти: „Я не належу до його другів''. Хто ж із нас хоч раз у житті не вчинив того, що вчинив Симон? Скільки ж то з-посеред нас, вроджених у Церкві Христовій, скільки ж із нас, що дитячими устами імя Його вимовляли навколішках перед обличчям Його, скропленим кровю, скільки ж з нас зо страху перед чужим посміхом, не сказало: Не знав я Його зовсім?

Принаймні ти, нещасливий Симоне, хоч ти Скала, виплач усі сльози своїх очей і сховай під сукном обличчя своє спотворене й мокре. Не промине багато днів, а Воскреслий поцілує тебе знову, плач бо твій назавжди обмив уста твої кривоприсяжні.

Обмив руки...

Пілат уявляє собі, що не винен смерти того невинного. І щоб усі зберегли очевидне й незатерте враження тієї невинности, каже принести собі мидницю води й умив руки перед усіма із словами:

— Не винен я крови того справедливого: ви дивіться!

А увесь люд відгукнув:

— Кров його на нас і на синів наших.

Тоді дав наказ випустити Варавву і видав Справедливого воякам, щоб Його розпяли.

Але вода, що сплила з його рук, не змогла його обмити. Його руки залишились закривавлені аж до сьогодні і червонітимуть на віки. Мав він владу врятувати того чоловіка, однак не хотів. Його хитрощі, численні відміни підлоти тієї його душі, затруті іронією скептицизму, запровадили Ісуса на гору Голготу. Якщо б справді уважав Його за винного і згодився на Його смерть, був би менш нікчемний. Одначе він знає, що Ісус без вини, що Ісус, як йому сказала Клявдія Прокуля, і як він сам повторяв, чоловік Справедливий. Володар, що зо страху перед власною шкодою видає на смерть Справедливого, він, що покликаний боронити справедливих перед душогубами, на жадну не заслуговує ласку. Але — каже Пілат — зробив я все, що міг, щоб видерти Його з рук несправедливих. Брехня. Пробував він різних доріг, а проте не вибрав тієї єдиної, що довела б його до мети. Не пожертвував самого себе, не посвятився, не хотів виставити на небезпеку своєї гідности і свого голосу. Жиди ненавидять Ісуса, але ненавидять також Пілата, що всяко їм дошкулює і глузує. Замість жертвувати, в заміну за Ісуса, бунтівливого Варавву, слід було офірувати самого себе, Пілата Понтійського, прокуратора Юдеї, а тоді народ либонь прийняв би заміну. Ніяка інша, поза ним, жертва, не змогла б наситити жидівської люті. Не була конечна смерть. Вистачало кинути їм визив, щоб обвинили його перед цісарем як цісаревого неприятеля. Тиберій позбавив би його становища, а може навіть засудив би на вигнання, і в недолі мав би потіху своєї невинности. Тим більш, що така сама доля, яка каже йому кинути Ісуса на жир для ворогів, немов переблагальну жертву, досягне його і так по кількох роках. Жиди і самаряни внесуть на нього скаргу до Риму: намісник Сирії усуне його з уряду; а Каліґуля зашле його на рубіжжя Ґалії. Проте й на вигнання піде враз із ним тінь того Мовчазного Чоловіка, що з Пілатового дозволу Його замордували. Надаремно казав у Єрусалимі збудувати гарну цистерну, повну води; надаремно в прияві юрби мився в тій воді. Вода та була жидівською водою, що не очищує. В ніякій цистерні не зможе умити своїх рук із плям, які залишила на них Божа Кров Христа.

Пітьма.

Віддих Ісуса ставав щораз охрипліший. Губи підводились важким підємом, щоб вхопити більше повітря; в голові гуділо Йому від ран немов вдаряли б у неї молоти; серце било скорими й нагальними ударами, а від них зривалося, наче хотіло б вискочити з грудей; жахлива гарячка розпятих палила Його спрагою, якби уся кров у бючках змінилась у пливкий вогонь. Тіло, витягнуте в тій дошкульній поставі і вкуте в бальки, не мало змоги зробити ніякого руху; було воно завішене

на руках, що роздиралися, як усувався, але, як були витягнені до гори, аж надто томили покалічений і збичований кадовб: те тіло молодече й божеське, що стільки терпіло через надто велику душу, було тепер одним стосом болю, на якім горіли разом усі болі світу.

Розпяття, справді, як визнав один Ретор-козолуп, що згинув забитий перед Христом, було найжорстокішою і найтьмянішою карою. Карою, що спричинювала найбільше мук та найдовше тривала. Якщо повставали судороги, милосердний удар приспішував смерть; траплялися все таки випадки, коли люди, завішені на хресті, щораз то жорстокіше терпіли і змагались зо смертю аж до наступного дня, а то й довше. Вогонь жаги, скорчі мязнів, завороти й рани голови, зімління серця, закляклість жил, тортури, що роздирали і все зростали — не вистачали, щоб перемогти життя. Але більшість, коли проминуло дванадцять годин, видавали останній віддих.

Кров із чотирьох Ісусових ран сціпініла на головках цвяхів, а проте за кожним струсом добувалися нові червоні струмочки і спроквола спливали здовж хреста, капавши на землю. Голова звисла на зболілій шиї, похилившись на бік; очі, ті смертельні очі, що в них замешкав Бог, щоб споглядати на землю, зашклилися імлою конання; а посинілі губи, від плачу потріскані, спалені спрагою, від тяжкого віддиху викривлені, явили слід останнього поцілування, отруйний цілунок Юди.

Так умирає Бог, що гарячкуючих уздоровляв з недуги, що спрагнених поїв водою життя, що вмерлих будив зо смерти і з гробів, що привертав владу паралітикам, що дияволів виганяв із душ зізвірячених, що плакав разом з плакучими, що людей злих замість карати, до нового привертав життя, що словами поезії і доказами чуд учив тієї досконалої любови, якої ніколи не зуміли б відкрити звірята, що непритомно грязли у сні і у крові. Гоїв рани, а ось вони ранами покрили Його тіло дівиче; прощав злочинцям, а ось, невинний, на дереві ганьби завис посеред злочинців; полюбив людей любовю безконечною, навіть тих, що на Його любов не заслугували, а ось ненависть пробила Його гвіздям тут, де ненависть карає і отримує кару; був спреведливіший над справедливість, а ось доконали на Нім найзрадливішої несправедливости; понурі звірята закликав до святости, а ось упав у руки мерзотників і демонів; роздавав життя, а ось в заміну отримав смерть і сором.

Аж такої жахливости треба було, щоб люди знову могли відкрити свою дорогу до Земного Раю; піднятися з пяної худобячости до упоєння святости; двигнутися з безвладної тьми, що видається життям, а є смертю, до багатства Небесного Царства.

Хай же похилить чоло думка перед згіршальними а незбагнутими тайнощами тієї конечности, але серце людське хай не забуває, якою ціною сплачений величезний наш довг. Девятнадцять віків проминуло, відколи люди, в Христі відроджені, гідні знати Христа, любити Христа і гідні Його любови, плачуть бодай раз у житті на згадку того дня і того мучеництва. Але всі

сльози наші, зібрані в одно гірке море, не відплатять ніколи за одну з тих краплин, що, важкі й червоні, спадали на горі Голготі.

Один варвар, король варварів, роздумуючи про ту кров, найсильніше висказав слово, яке з уст християнських колинебудь вийшло. Читали Кльодовикові історію Страстей, а дикий монарх зідхав і ронив сльози, коли нагло, не мігши запанувати над собою, положив долоню на рукоять меча і крикнув: „Ох, як би я там був зо своїми Франками!" Оклик щирий, оклик вояка і загорільця, суперечний зо словами Ісуса, зверненими до Петра під Оливками, але гарний тією цілою недоречною красою простодушної і буйної любови. Бо не досить плакати над тим, що не тільки сльози проливав, але треба боротись. Боротися з тим усім, що в нас самих ділить нас від Христа; боротись унутрі нас самих із усіма ворогами Христа.

Якщо бо згодом мільйони людей плакало, думаючи про той день, то в самий той день, в ту пятницю, під Хрестом, всі — з вийнятком жінок — сміялися. І ті, що сміялись, не вимерли до тла, але залишили по собі дітей і внуків, а з них багатьох охрищено, одначе сміються вони до сьогодні, довкола нас, а їх нащадки сміятимуться аж до дня, коли буде міг сміятися тільки хтось Один. Якщо плач не може затерти тієї крови, то яка ж кара зможе відкупити той страшний сміх!

То ж подивіться щераз на них, на тих, що сміються під хрестом, коли Христос конає найкривавшим конанням!

Ось маєте їх, що причаїлись на узбіччю Голготи, ніби громада ненавистю озвірених козлів. Придивіться до них добре, пригляньтеся до їх облич по черзі; пізнаєте їх усіх, бо вони безсмертні.

Дивіться, як витягають свої писки, що вітрять, свої карки сфалдовані, свої носи горбаті і закривлені, свої хижацькі очі, вирячені з-під щітинястих брів. Пригляньтеся до них, які вони жахливі у тих природних для нас позах непощадного каїнізму. Почисліть їх добре, бо тут вони зібрані усі, двійняки тих, що їх знаємо, брати тих, що їх зустрінемо щодня на наших дорогах. Не бракує ніякого.

Є тут передовсім бонзи з випханими кадовбами і з серцями, оброслими солониною, з великими ухами волохатими, з широкими мясистими губами, що інколи замінюються на кратери хули. І рамя об рямя стоять із ними чільні доктори з каправими і зропілими очима, з обличчям кольору жовтого лайна, полатайки брехні, що стікають гниллю й атраментом. І жируни, що виставляють наперед сороміцький тягар своїх вантажних черев, бестії, що жирують на голоді, що тучаться нуждою, витискають готівку з поту убогих, із вроди дівочої, з кривавиці невільників. А тут побіч хитруни банкирі, вправлені в тайній торговлі та в висисанню крови, що живуть із рабунку та зводництва; далі, деревяний рід правників, вимуштрованих в каліченню права на шкоду невинних. А поза ними високодумні підпори громадянства, глота галапасної простачні, продажні

шахраї, рознуздані джури, скомливі мантії, плюгаві рабослужаки: найнищий осад злиднювання, що зїдає охлапи під столом і мурашнею роїться у ніг, доки не зустрінеться з пястуком або копняком у плечі.

Ось ті всі відвічні вороги Христа: того дня, під хрестом, вони — немов хор якихось розпусних сатурналіїв, що кидає в обличчя Христа скажену піну своїх смердячих уст, свою заражену слину, найглибшу гущу болота своїх душ. Неодин із них може чужоложив тієї ночі, а попереднього дня криво присяг, щоб чуже загарбати майно; неодин може сплодив байстрюка, важив фальшивою мірою, відштовхнув від порога свого дому того, що плакав.

І ось та мутна піна плюгавого і злочинного людства дише погордою до того, хто її спасає, палає люттю до того, хто їй прощає, ганьбу кидає на Христа, що кривавиться для неї, що конає для неї. Ніколи в такій гострій супротивності, як того незаступного дня, не стануло проти себе, в антитезі бездонної траґедії, Добро і Зло, Ненависть і Огида, Світло і Темнота.

І видалось, немов би природа сама запрагнула заслонити грозу того видовища. Небо, цілий ранок погідне, майже нагло потемніло. Густий сумерк, неначе б з пекельної добувавшись безодні, почав огортати узгіря, а незабаром розпростерся аж до крайнеба. Чорний вінок хмар окружив сонце, те солодке, ясне квітневе сонце, що огрівало долоні душогубів, оточив його і вкінці поглинув в густій навалі сутіні. „І стала тьма по всій землі аж до девятої години".

Невидний Хрест.

Христос помер, і тіло Його, цвяхами пробите, висить від того дня на Хресті невиднім, посеред землі здвигненім. Під той хрест величезний, що опливає ще кровю, приходять плакати ті, що в душі розпяті, а всі шарпання Юдів не могли вирвати того Хреста з землі.

Але не вимерли глумливці. Довговічне їх покоління. Правнуки Каїна і Каяфи не залишили насміху й наруги. Шал хреста — для їх мудрости надто велике згіршення. Всякий надмірний блиск шкідливий. Ніякий лилик насправжки не згинув ще від соняшного удару, і ніколи вудвуд не мав запалення очей.

— — — — — — — — —

Ісус учив чогось безконечно більшого і ліпшого, як очищеної софістики чи світської моралі, спертої на справедливості. Прагнув він змінити людей на свою подобу, за чудовими словами свого благовістника Єзекіїла: „І дам вам серце нове, і вложу в вас духа нового, і вийму камінне серце з ваших грудей, і переллю в вас духа свого".

Накликає нас наслідувати Бога; накликає до того, щоб кермував нами безпосередньо Бог, себто, щоб ми були божесько вільні. Будьте святі, як Бог святий; досконалі, як Бог досконалий; прощайте провини, як Бог прощає; любіть себе, як Бог вас любить: якщо так робитимете, не буде між вами ворогів

і панів, нещасливих і вбогих, вбивників і жертв: Небесне Царство винагородить вам кривди царств земських.

Це було ділом Ісуса. І Ісус, як колись райський вуж, але з зовсім супротивним наміром, сказав до людей: Будьте, як боги. Одначе багато людей не мало сил, щоб піти за ним. До Бога надто далеко, а трясовиння має свою принаду. Надто багато праці треба, щоб хробак, що жирує в погної, змінився в святого і до тієї зблизився досконалости, яка — єдине щастя, гідне пошукування, єдине, що не заводить.

І відштовхнули те, що Христос жертвував всією своєю кровю стікаючою. І щоб не чути Його голосу болісного, що накликував до надто тяжкого зусилля, здавили Його на хресті. Злякалися, щоб не втратити своїх дібр у камені, в металю, в лахмітті, і не увірили в безконечні добра, які їм в заміну обіцював. І те відштовхнення, і той страх переплатив смертю того дня, на горі Голготі, видавши крик серед сутіні, Син Чоловічий.

І скільки раз хтонебудь із нас на крик Його не відповість, стільки раз знову вдаряє в гвіздя, що ним стільки віків прикутий, висить на своїм незнищимім хресті.

Українською мовою оформив

П. Ісаїв.

Енріка фон Гандель-Мацеті).*

„ЛИСТИ РІТИ“

(Вийняток із повісти).

Що раз ясніше жевріють криваві смуги над дахами фабричного міста. Серени гудять. Чорний птах летить попри вікна; його тінь миготить у кімнаті. Чи летить по добич? Чи задусить голубку, що тремтить і тулиться до камінної мадонни перед манастирською брамою?

„Середа, 30. дня. Преподобна Мати! Знову нічого доброго! Мій Боже, коли це зміниться! Я так мало бажаю, тільки дрібку спокою, тільки, щоб мене не мучили, але ні!

Цю виставу „Тангойзер" буду довго памятати. Зараз скажу Вам, Преподобна Мати, як було. Він, що його не смію назвати, був там, він був у льожі біля мене, Преподобна Мати, все так близько при мені, через цілу оперу, а я не могла відійти. Все для мене обернулося в нівець. Гарна музика, гарні костюми

---

* Енріка Фон Гандель-Мацеті (Mazzetti) ур. 1871. у Відні. Вихована в католицькому дусі. Про себе каже вона, що свята католицька віра була ґрунтом, на якім виросли її твори. Передовсім любується у зображуванні протиреформаційних часів. Найліпші її твори це: „Meinrad Helmpergers denkwürdiges Jahr“ 1900 і „Jesse und Maria“ 1906. В пізніших романах авторка повторяється. — Вийняток, що його подаємо це 489—499 сторінки з повісти „Ritas Briefe“.

і спів, ціла опера — видаються мені пустим, жахливим сном. Та музика, трохи мені знана, тепер мені осоружна, тільки вечірня зоря — Преподобна Мати, не смійтеся з мене бідної дитини — коли зійшла вечірня зірка, нараз я опинилася в Маріенфріді, і почула, як грає Емі на гармоніюм і Мая на скрипках — так ніжно, так ніжно — — — а я така нещасна тепер з тією людиною біля мене! О, я нездужаю з туги за манастирем: Преподобна Мати не вірять, ні, що я маю покликання?

Мені страшно, повторити? Але я мушу зняти це з мойого серця, я не маю нікого, кому можу щось сказати, тільки Вас.

Фрідер і цей лист візьме з собою. Я нічого не могла їсти, я вдавала. Салі забрала потайки тарілку. Мама була сьогодні приязна, але я знаю чому! На ніякий усміх я не могла здобутися, я так холодно і чужо поводилася. Не радо буваю такою, але коли я таки знаю, що приязнь зветься тільки: завтра, коли він прийде знову до нас, будеш прихильною, так я хочу. — Що приязніша була мати, то більше хмурився мій батько. Він ледве промовив слово. Я думаю, йому ще все тяжко на серці, як я мушу терпіти через цього... цього — не скажу ліпше слова.

До театру мусіла я очевидячки знову на себе навішати всього. Я була в розпуці, я казала: „Мамо, говориш, що я хочу приманювати мужчин; це справді готово так виглядати". Вона на це: „Все ти перекручуєш, таж ми не йдемо до театру з судженим твоєї бувшої приятельки". Так злющо підкреслила слово „бувшої". Що я тому винна? — Така жорстока все-все зо мною; чи я що їй роблю? — Я одягла блакитну сукню; вона має золотий гафт і золотий пояс à la greque. Мама мала свою шовкову сукню на собі. — Батько обіцяв прийти трохи згодом; хотів побачити The Phoites в Орфеум.

Коло 7. години поїхали ми своїм повозом до опери. Серед інших обставин мене інтересувало б це, бо я вперше бачила оперовий театр. Це значить, дитиною я була там раз на Flick i Flock, але собі мало пригадую, тільки остриґи, що танцюють, стару жінку, що пе чарівне вино і перемінюється в молоду дівчину. Коли б я могла напитися чар-вина і перемінитися в стару погану чарівницю. Думаю, що тоді мала б я спокій, інакше ні.

Ми мали льожу в першім ряді. Мама сіла в глибині на лавочці, бо її осліплює дзеркало, як казала. Мені веліла сісти напереді. Це я нерадо вчинила. Я через льорнетку ніби обсервувала, але не уважала, чи я когось або щось бачу. Дивилася на завісу, що на ній зображені якісь грецькі боги. Але все я мусіла думати про страшні мамині бесіди.

Увертюра почалася і при тій гарній музиці моє бідне гноблене серце хотіло трошки віджити. Світла згасли, завіса піднялася, і в рожевім світлі показався зачарований замок і пани та жінки, що танцювали з виноградним листям і в тигрових шкурах. — Одночасно відчинилися двері нашої льожі і мати зірвалася. Я почула її голос, такий відразливо приємний — прошу вибачити, даруйте цей вислів! — і його голос, тієї людини, від якої втікаю, як від чорта. Я не встала. Я не відвернулася.

Я сперла мої коліна об бічницю льожі — так я тряслася — і держала льорнетку перед очима та нерухомо дивилася на сцену, не знаючи, що там діялося. Моя мати кликнула: „Ґрето!". Як мене це „Ґрето" в тій хвилині розгнівило, не можу сказати. Тепер приступив до мене; при поруччю, через імлу бачила я його чорний одяг, чорний-чорний, як сатана, і крейдяно білу сорочку. Жовту квітку мав у дірці від ґудзика. Мама шепнула до мене: „Ґрето, подай руку", так якби я була малою дитиною. О, я знаю, кому її дам, кому ні! Але я мусіла! Я знаю, коли цього не зроблю, то мама до всього готова — аж зімлію з сорому. Я була скинула рукавичку, щоб тримати льорнет. Тепер її вбрала й тоді аж подала страшному людині руку. Я нещасна, нещасна! Він стояв за мною. Мама просила його зайняти місце біля мене. Він відказався, бо не хотів перешкоджати мені конверсацією, коли я так затоплена в мистецьку гру, і стояв далі за мною. — Преподобна Мати, це було нестерпне. Я знала: він стоїть із заложеними руками за мною і дивиться водно на мене. Я бідна відчувала, як його недобрий, фальшивий, диявольський погляд переховзується по мені, мов гадюка. Нічого, Преподобна Мати, не скористала я з гарної опери — таке страшне було це почуття, таке безпомічне; там він вдивляється в мене і мама глумливо насміхається. — Вибачте, вибачте, говорю тепер зле про свою маму, але скажіть, Преподобна Мати, самі: годі ж не хвилюватись її поведінкою. Вона листовно запросила Льоренцена до льожі. Він сказав це en passant з такою іронічною інтонацією: він на це ласкаве запрошення перепросив німецького посла, що в нього відбувається саме бенкет.

В другім акті співають перед ляндграфом і його дочкою співаки. Це дуже зворушлива сцена, але я не могла стежити за грою. Дочка ляндграфа була дуже гарна, велика дама з прегарними очима і сукнею, синьою з золотом. Тангойзер співає нечемну пісню, його хочуть убити. Тоді вона розпростирає над ним свій блакитний плащ. — Нараз каже, нахилившись до мене, Страшний: „Як це Вам подобається? — Єлисавета була побожна, він мав звязки з поганськими жінками, отже був нікчемний, проте вона рятує його своєю любовю". Я відповіла: „Побачимо, чи то щось помогло. Думаю, він лишився тим, чим був, зрештою це все вигадка". Він тихо сміявся. Це мене обурило: „Самозрозуміло — сказав — але існують і справді жінки, що мужчину підносять і ушляхетнюють тим, що йому себе дарують". „Так — відтяла я — навпаки, часто трапляється, що жінка стає тим, чим він". Моя мама встала, прийшла до мене і шепнула: „Не говори невідповідних теревень, я соромлюся", а до нього промовила: „Моя Ґреточка — мала гусочка. Ви говорите так дотепно... вона не знає, що має казати".

„Я знаю, мамо" — заперечила я. Так гірко вразила мене мама, як вона одним душком мені і йому що іншого говорила і двічі не сказала правди!

Опісля прийшов третій акт. Нехай Бог мені простить, я сердилась, коли Єлисавета у хвилястій білій одежі клячала пе-

ред образом Матері Божої і молилася за нього. Нічого це і так не помогло і все було видумане.

Він сказав, дивлячись понад моє рамя, а я відскочила — страх мене пройняв, я боялася його делікатної перфуми: — „Вона молиться за нього. — Чи це також гріх у Ваших очах? Чи Ви молитеся коли за грішника? Чи молитеся за Саліса, що Вас любив, і за мене, що я" — це шепнув мені так тихо до вуха, що я хотіла скочити і дати йому по лиці: „що я Вас люблю?". Я удала, що не чую.

Преподобна Мати, ця оперова вистава — вічно думаю про неї; було так, неначе б ішов годинник взад замість вперед, і якби ми не три години, а три роки сиділи в цій льожі. О, вона була для мене як чистилище, але хто там є, є святий і знає — побачить Бога, коли відпокутує вину. А я собі думала: Коли ще довго тут сидітиму і його слухати, страчу свою душу. Не через те, що його люблю — хай Бог хоронить і опікується мною — а тому, що його що раз більше й більше ненавиджу, як це не можна, або можна? Таких, що хочуть відірвати від Спасителя? — Опісля сиділи Тангойзер і Вольфрам разом і гарна пісня про вечірню зорю задзвеніла, а мої очі залилися сльозами. Тяжко мені стало на серці. На мою синю сукню впали мої сльози. Я не хотіла вийняти хустинки, щоб він не бачив моїх сліз. — Тоді знову сказав мені тихо до вуха: „Гарна (!!!) Ґрето, що Вас так хвилює?". Я не дала йому відповіді. О, Маріенфрід, Маріенфрід, бути там безпечною при Спасителі між його святими солодкими доньками, бути самій дочкою, носити його перстень — і його образ на грудях, о благодать! Тут, тут я сиджу, а за мною сатана, що мене вже своїми чорними кігтями держить, хоча спершу зовсім легко, і хоче мене потягнути в своє страшне царство. О, скоріш, скоріш вмерти! Єлисавета також згодом померла, а злий Тангойзер навернувся при її труні. Чи це зробив би цей, дуже сумніваюся! — Але знаєте, Преподобна Мати, що мене найбільше боліло? Коли завіса впала і оплески довкола нас лящали, тоді він станув нараз біля мене, і тепер мені здавалося, неначе всі дивилися — може помиляюся, але мама сказала мені пізніше так жорстоко: вони гляділи на „вас" (вас!!), така гарна пара!? — дивилися на нас, наче здивовано і спершу іронічно. — Одначе він сказав: „В цій сукні Ви нині кращі, як Єлисавета, Ви маєте на собі синь і прозолоть, як вона, але в котрій туалеті Вам не до лиця?" — Взяв мою руку, хотів її поцілувати. Квітка в його дірці від ґудзика видавалася мені злою стоногою, що рушала ногами. Я відсунула свою руку і поправила зачіску. Мама мені шепнула: „Без культури! В тобі не має сліду культури!". Хай говорить мені, скільки хоче, ні, не хочу бути до нього добра ніколи; у тій правді хай мені поможе Спаситель; я не хочу, бо Він каже мені, мій Божеський Приятель, що це ключ до більшого! — Ні, я молюся за всіх і також — о, тяжко вимовити, також за нього, але бути милою, дозволити собі поцілувати руку, щоб думав — ні. —

Ще й опісля був дикий вечір. Він нас відпровадив. Хотів мене вести під руку. Я сказала „прошу провадити маму, вона не бачить добре". Вона на щастя забула цвікер. Я хотіла бігти наперед. Мама кричала за мною, аж всі люди оглядалися: „Куди гониш? Тут, при мені лишися!" Він усміхнувся: „Ласкава Пані, молоді ноги. Аджеж не схочете завісити їй ланцюги на ніжки, як св. Муза мала у Готфріда Келлера, щоб не могла танцювати". Що він мав на думці, не знаю. — Але ланцюги хоче мені мама завісити. Що за ланцюги! Тяжкі, що з них не можу визволитися, що тягнуть мене до землі, від любого Бога наділ до злого ворога. Ні, ніколи, я не хочу, не дам собі їх наложити. Преподобна Мати, чи не правда, у 18 літ можна бути повнолітньою? Нині в безсонній ночі прийшла мені ця зла і зовсім не покірна гадка щодо моїх батьків. Коли інакше собі не пораджу... Я знаю, не маю поняття, як це зачинається, і що треба зробити. Гадаю, йдеться до адвоката? Ні, ні, не хочу цього зробити, не хочу батьків вразити і, зрештою, хто зна, чи адвокат, знайомий з моїми батьками, мені поможе. Але знаю напевно, і Бог мені свідком, ніколи та людина, хоч би іскру мойого переконання не зможе змінити. Я стою твердо при своїм, навіть коли мені мама і не знати які страшні речі скаже. Через цілу їзду з опери додому мусіла я таке слухати. Люба, люба Мати Божа, дай, я хочу це забути. Моя мама сказала мені: „Коли ти супроти людини, що старається про твою руку, людини з високого роду і з бездоганним характером, поводитимешся ще раз нетактовно, то впинишся ще в домі поправи". Так, це вона сказала. Хвилину вірила я, що вона таке потрапить справді зробити, і я тряслася зо страху й сорому. Нині вона це знову сказала, і батько був при тім, але він кинувся до неї: „Ти зла жінко, чи вона твоя дитина, чи ні?" Чи можете собі уявити такі розмови у нас! Де любов, там мир, де мир, там Бог, а у нас якраз навпаки! Преподобна Мати! Бог є всюди! Він є тепер тут, коли я плачу, і все знає, чи не правда. Чи пригадуєте собі місце з Marguerite à vingt ans (яку так люблю). Як вони підчас морської плавби причалили до св. Олени, щоб побачити могилу Наполеона, де його не було... Потім хотіли піти до церкви, але там була тільки англіканська святиня. Вони проте хотіли ввійти і помолитися, одначе вона каже: я мусіла собі насильно усвідомити, що Бог є всюди, щоб думати, що Він є тут. Так і з нашим домом. Інколи здається мені, неначе Бог і милі ангели хоронителі вимандрували від нас — також і мій — і хто мене тоді охоронить?

Пусте пишу тепер, даруйте, прошу, прошу, прошу! — Хочу про щось іншого думати. Мій батько був добрий сьогодні вранці. Він запитався (в своїм кабінеті, де я стирала порохи), як мені подобався Тангойзер. Я відповіла тільки струмочком сліз. Думаю, йому було мене жаль! Він взяв мою голову в свої руки і промовив: „Ти не мусиш рішитися сьогодні чи завтра, і коли вже абсолютно не хочеш...". — Тоді я мала ще іскорку потіхи. — — —

Я пішла засумована до своєї кімнати і завважила — він не мав вже відваги сказати щось безпосередньо проти Льоренцена. Сумно сіла я при бюрку і написала цього листа. О напишіть мені хоч це, чи я маю покликання? Але не „може”! „Може” болить.

Ваша бідна, що Вас так любить

Ґретль.

Переклала

Ірина Гузар-Монцібовичева.

Василь Пачовський.

ҐЕНІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Один у другого питаєм,
Нащо нас мати привела?
Чи для добра, чи ради зла?
Нащо живем? чого бажаєм?
І не дознавшись уміраєм,
А покидаємо діла...

Так поставив Тарас Шевченко це фавстівське питання про ціль життя людства, нації, одиниці. Кожний великий дух України ставив собі це питання від занепаду нашої держави. Та до Шевченка не міг розвязати тієї загадки ніхто, чи ми живем, щоб ставити добро, чи на те, щоб валити зло, як діти Великої Руїни. Аж Шевченко найшов позитивну розвязку, як Ґеній українського народу, для чого живе український народ, яке його завдання в історії всесвіту.

Після розвалля нашої держави серед пустині мірнот дух наш проявився кількома талантами, але аж Шевченко виступив як ґеній слова й думки нашого бездержавного життя. А ґеній так відноситься до талантів, як диямант до куснів ґрафіту, хоч обидва творилися з вугілля. Що написане ґрафітом на папері, зітре легко радирка часу, але що нарисоване діямантом на кришталевому шклі — того не зітре ніяка сила...

Шевченкове слово треба прирівняти до діямантової сочки, в якій грають усі проміння сонця. Як подивимося крізь ту сочку на давні чи на нові події, — то бачимо їх побільшені і осяяні всіма красками соняшного світла. У світозорі сочки Шевченкової поезії відбиваються всі світла й тіні нашої 600-літньої бездержавности, бо від автора „Слова о полку Ігореві” ніхто не заговорив таким вагітним словом, як Шевченко...

Після розвалля другої нашої держави, після зруйнування нашої військової школи, якою було Запорожжя, після заведення кріпацтва Катериною II., — наше суспільство залягла чорна хмара знесилля (апатії), як Росія заблисла нам в очах огненним стовбуром від пожару Москви, що загасив звізду Наполеона.

Наша державна нація ставала знову людом з почуттям меншевартности, розгублювала всі свої таланти по чужих націях, бо відштовхнула від себе верхівку радикальними

гаслами. Наш народ замінився в етноґрафічну масу і ріс як папороть без квіту серед чужого лісу, що вибуяв на нашій землі...

Як верхівка перейшла в чужий табор панівних націй, і здеґенерувалась, тоді знизу з болю і терпіння поволі зродився ґеній мислі і слова, Тарас Шевченко. Як папоротин квіт серед ночі в лісі, відкрив він відразу всі скарби в лоні давньої нації і нашої землі, закликаючи ґеніяльним словом:

„Встане Україна
І розвіє тьму неволі, світ правди засвітить
І помоляться на волі невольничі діти".
„Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю
Не шукайте, не питайте того, що немає
І на небі, а не тільки на чужому полі...
В своїй хаті — своя правда і сила і воля!"

Тепер у хаосі нових ідей та переоцінки всіх вартостей нераз можете почути, що Шевченко — тільки талановитий народній поет, а не ґеній. Таку думку ширять наші вороги, щоб нам впоїти почуття меншевартности, загасивши соняшне світло його великого слова.

Тарас Шевченко жив 47 років, з того 24 роки поневірявся кріпаком, 10 років нидів у неволі, $3^1/_2$ року жив під доглядом поліції, а тільки 9 років був вільною людиною і міг працювати для розвою свого духа. У неволі за муштрою в касарні заборонено йому писати й малювати та заставлено під доглядом шпіона нидіти над „каламутними болотами" отупіння. А проте Шевченко доконав своїми доривочно писаними творами великого діла: воскресення української нації!

З його життя, творчости та з самих творів виступають неоспірні прояви його ґеніяльности*).

Головну різницю між ґенієм і талантом на мистецькому полі — на думку історика Карляйля, фільософа Шопенгауера, царя поетів Ґете та естета Рескіна — показує їх праця, що складається з двох частин: а) з концепції (задуму) мистецьких ідей, б) з проведення їх у творах.

Є два роди свідомости: а) підсвідомість, що випливає часто з почувань одідичених, і б) свідомість розмови з досвіду життя. Ґеній творить мистецьку ідею з підсвідомости — скарбниці почувань раси, племен, нації, роду, що витворюється століттями в боротьбі з природою — а талант творить свою ідею з власної свідомости, яка є тільки скарбницею з особистого досвіду за одне життя. Орґан ґенія — інтуїція (відчуття), орґан таланту — розум; ґеній творить, бо мусить творити проти своєї волі, — талант творить, бо хоче творити, тому на силу збирає матеріяли, як мурашка.

* Досліди перевів я на основі студій творів і біоґрафій европейських ґеніїв та на основі синтетичного твору: Dr. Albert Rebmayr, Die Entwicklunggeschichte des Talentes und Genies, 2 Bände, München 1908.

Шевченкові твори всі творені з підсвідомости, з душевного примусу — напр. поет почув про смерть приятеля українця в боротьбі з кавказцями і з великого болю написав ґеніяльну поему „Кавказ", що „не за Україну, а за її ката довелось пролить кров добру нечорну"... не один раз та й неодному українцеві.

Коли талант в роді Панаса Мирного або Коцюбинського зібрав матеріял, то він, як аналітик, розбирає і укладає події, напр. до твору „Пропаща сила", або до „Фата морґана", уживаючи індукції, але не доходить до синтези, тільки кидає твір читачеві без висновку. А Шевченко як ґеній — синтетик; йому ідея сіяє наперед з глибини душі в образі; на Кавказі бачить він, як Прометея, розпятого на кривавих горах

Орел карає,
Що день божий довбе ребра, серце розбиває;
Розбиває та не випє живущої крови:
Воно знову оживає і сміється знову.
Не вмирає душа наша, не вмирає воля;
І неситий не виоре на дні моря поля...

Той образ ілюструє невмиручість поневоленої, живої нації. До цього образу достосовує поет матеріял боротьби Кавказу та для контрасту демаскує іронією облуду культурної місії Москви в імя Христа серед поневолених народів. Так поет в артистичній формі подав безсмертну ідею визволення всіх поневолених народів світу на основі справедливости.

В опрацьованні мистецької ідеї талант звертає увагу на форму і техніку (як Вороний або Тичина), тому творить довго й вигладжує форму — а Шевченко як ґеній кладе натиск на зміст і на концепцію того змісту, як також творить з одного виливу захоплення або вітхнення. Це показує Шевченко хоч би своєю ґеніяльною „Наймичкою", яка нас захоплює не тільки ідеєю саможертви матері, але й розвитком напруження через ступневе розяснювання тайни, закритої до останнього віддиху. Оце знаменує руку ґенія, як поет зображує подію „ін стату насценді" за висловом Ґете.

Друга прикмета ґеніяльности Шевченка це його жертва особистого свого добра для обєктивної (предметової, загальної) цілі, тобто для воскресення своєї нації та для пробудження в Україні свідомости своєї державности, бо нашому ґенієві „не однаково",

Як Україну злії люди
Присплять лукаві і в огні
Її окраденую збудять; —
Ох неоднаково мені.

Для тієї мети жертвував Шевченко свою карієру, родинне щастя, ціле життя і не відступив від тієї обєктивної ідеї на ніяку злагоду, ані на компроміс, навіть вернувшись із неволі, як Ка-

моенс*), Віктор Гюґо, або Міцкевич. Перед неволею в часах деспотизму Миколая І. відважився в поемі „Сон” кинути в очі деспотам:

Слава ,слава
Хортам, гончим, псярям
І нашим батюшкам царям — слава!

Там вилаяв Петра І. як людоїда-змія, проклявши його, поглумився з Катерини II., а висміяв живучого царя, Миколу І. з жінкою в смішній сцені мордобиття та переляку перед „кошеням” — і за це карався Шевченко десятьліттям тяжкої неволі. Але після неволі написав знову свої вогненні „Неофіти” (новохрищенці) проти насильства царизму в імя тієї самої ідеї.

Третя прикмета, що знаменує Шевченка як ґенія: в кожній поемі він відразу обхоплює ядро, або суть справи, поминаючи несутні подробиці, як Данте, Шекспір, або Ґете. От хоч би в „Посланію” говорить про історію і відразу в кількох словах подає синтезу козаччини:

А чванитесь, що ми Польщу колись завалили,
Правда ваша: Польща впала, та й вас роздавила!
Та ось як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву —
А нам синам передали
Свої кайдани, свою славу!

Четверта прикмета ґеніяльности Шевченка це те, що він лучить в собі найбільшу обєктивність і найбільшу субєктивність в одній гармонійній цілості, як це виступає у всіх ґеніїв за свідоцтвом Карляйля, фільософа Фіхте та Шопенгауера й історика культури Бургарта. Тому кожний обєктивний твір Шевченка має пятно субєктивности або навпаки. У поемі „Неофіти” напр. під переслідуванням християн за Нерона поет думає про переслідування українців царатом. Смерть молодого покоління за ідею приведе старе до зрозуміння, а нова ідея переможе та затріюмфує. Так упаде царат — а встане Україна.

Пята прикмета, помітна в кожного позитивного ґенія: Шевченко в своїх творах дає з одного боку революційний, з другого консервативний зміст, як Байрон, як Ґете, як Міцкевич. Що Шевченко дійсно консервативний, показує його велике почитання могил начиняних „нашим благородним трупом”, бо поет знає, що де є могили, там прийде воскресення.

На четверо розкопана, розрита могила —
Чого вони там шукають, що там схоронили
Старі батьки? Ех, як би то, як би то найти те,
Що там поховали...
Не плакали б діти, мати б не ридала!

* Камоенс в XVI. в. творець портуґальської нації.

Через свій консерватизм всупереч талантам поет стає революціонером серед суспільства, яке думає, що минуле не вернеться, на віки пропало. Наш ґеній не тільки не зриває з традицією, але ставить міст між минулим і майбутнім цілим рядом історичних поем, які перший в Україні зачинає писати. Він уміє без джерел та історичних студій вичути інтуїцією, як воно мусіло бути. А деякі постаті освітлює по своєму правдивіше, як сучасна йому історіоґрафія.

Було колись — не вернеться...
А я, брате, таки буду сподіватись,
Серцю жалю завдавати...

З жалю виросте ідея, з ідеї виросте хотіння, з хотіння виросте чин, гідний дідівської слави!

Шоста прикмета, помітна у всіх ґеніїв людства, як Данте, Шекспір або Ґете, це любов правди, яка виступає в усіх його творах. Шевченко, як усі ґенії, пошукує її, знаючи споконвічний закон: тільки те, що в минувшині було рушієм подій, повернеться назад в слушний час. Тому для ґенія найвищий ідеал — осягнути правду, бо артист-ґеній заклинає вічне в мистецтві, яке в житті повторяється...

Тимто Шевченко, побачивши правду в історії козаччини, в її гріхах, осудив їх та не пощадив найбільшого гетьмана Богдана за злуку з Москвою, а в гніві і в досаді кидає землякам в очі найтяжчий закид проти гетьманів:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття Ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани!

В імя гіркої правди поет залишив цей вислів гніву в творі, щоб той факт не повторявся ніколи в нашій історії.

Сьома прикмета Шевченка, як усіх позитивних ґеніїв людства — його оптимізм, що світ іде до кращого. Оптимізм це підстава творчости, бо ґеній мусить, як каже Сорель — кермувати людством та його удосконалювати, мусить вірити в можливість удосконалювання його, отже мусить бути ідеалістом, як найбільший ґеній ренесансу Леонардо да Вінчі, найбільший різьбар Мікель Анджельо, або найбільший комедієписець Моліер. Так і Шевченко, бувши сам оптимістом, може говорити до поневолених словами повними віри:

На четверо розкопана, розрита могила —
За вас сила, за вас воля і правда святая!"
„Встане Україна — світ правди засвітить.
І помоляться на волі невольничі діти.

що проведуть в життя на світі ідеал, поставлений в „Неофітах":

Любов і правду і добро,
Добро найкращеє на світі —
То брато-любіє!

З тією прикметою ідеалізму лучиться восьма прикмета Шевченка, яка знаменує всіх позитивних ґеніїв в роді маляря Рафаеля, чи музики Моцарта — тобто захоплення, що випливає з любови до людей, до рідної землі і до всього, що служить загалові на користь. Тому поет сповірюється з любови до рідного краю:

Я так її люблю,
Мою Україну убогу —
За нею душу погублю...

А молить Бога з глибини душі найглибшим бажанням ґенія, що не хоче „гнилою колодою по світу валятись":

А дай жити, серцем жити
І тебе хвалити
І Твій світ нерукотворний —
І людей любити...

Девята помітна прикмета Шевченкової ґеніяльности — обожання матері, що її потребував наш ґеній, бо ґенія не може виховати батько, ні школа, ні любка — тільки мати. Коли талантові співтворцем може служити любка, або, як Гердерові та Основяненкові, жінка — то ґеній мусить мати велику матір, як Наполеон, Ґете, або Словацький. Шевченко сотворив із туги за матірю ряд поем, що їх тема — саможертва матері, та й згідно з найвищим ідеалом всіх ґеніїв говорить:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим...

Той образ виступає в найкращих творах християнського ґенія малярства Рафаеля, напр. в „Сикстинській Мадонні". Образ матері це вияв високого ідеалу людства, тому наш ґеній поставив його як один із осягів щастя людства у вислові:

А на обновленій землі
Врага не буде, супостата, —
А буде син і буде мати —
І будуть люди на землі!

Так як основу обновлення світу кладе Шевченко збереження почувань сина до матері, щоб зродились справжні люди на землі. Коли ж новітні державні будівничі хочуть розвалити родину, щоб привязати дітей захистами до державних машин — то підрізують галузь, на якій удержується держава і нація, на думку нашого ґенія — еманації (втілення) духа нашого народу.

Десята прикмета, що характеризує ґеніяльність Тараса Шевченка це його пророче візіонерство будуччини, що ним він перевищує всіх поетів Словянщини. Шевченко заповів вибух березневої революції в Росії, яку почали і провели

перші українці волинським Преображенським полком, що був ґвардією царя:

Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людські шашелі..

Бачивши орґії серед лукавого панства над кріпаками селянами, поет як пророк Осія або Єзекиїл, має візію недалекої кривавої революції:

Розкуються незабаром заковані люди,
Настане суд, — заговорять і Дніпро і гори,
І потече сто ріками кров у синє море
Дітей ваших; і не буде кому помагати:
Одцурається брат брата і дитини мати
І дим хмарою заступить сонце перед вами
І на віки прокленетесь своїми синами.

І той суд настав в жовтні 1917 р. Серед червоного диму провели революцію комуністи, довівши до того, що брат убивав брата, син стріляв батька, мати вирікалася сина, а всі проклинали батьків під жахом черезвичайки, як заповів Шевченко.

Одинадцята прикмета поезій Шевченка, як справжнього ґенія — і х н е в м и р у ч і с т ь і в і ч н а с в і ж і с т ь. Смерть це мірка таланту і ґенія. По смерті слава таланту гасне й меркне, слава ґенія світає і зростає. Хоч Шевченка читали і шанували за життя, але не зовсім його зрозуміли. Аж смерть принесла зріст його слави, бо він як ґеній творив із вічних вартостей нації нові цінноці. Твори ґенія за життя не можуть мати повного признання, аж виросте покоління, спіле до їх світогляду. — Таке покоління називається конґеніяльне. — Аж конґеніяльне суспільство може вичитати в його творах те, чого не могли збагнути батьки — поетові сучасники...

Дванадцята прикмета творів Шевченка, що його твори г о д і н а с л і д у в а т и, а це на думку французького князя поетів романтизму Шатобріяна, головна прикмета ґеніяльности. А до того поезії Шевченка дуже т я ж к о п е р е л о ж и т и на інші мови, бо вони виросли з коріння української нації і прибрали суто національну форму, яка в чужій мові затрачує свою співучість і різнородність, а теж ядерність вислову національними символами, що виросли з української світоуяви.

Окрім цих прикмет у Шевченка, як у всіх ґеніїв, виступає велика п и л ь н і с т ь, з якою поет доповняє як самоук свою освіту, бо поет не мав щастя найти конґеніяльного вчителя. Зрештою, всі ґеніяльні люди за висловом Рескіна і Нітше — були великі і невтомні працівники, як Торквато Тассо, Петрарка, Мікель Анджельо, чи Моцарт або Наполеон.

Далі Шевченко с к р о м н и й у претенсіях, як Дюрер, Тіціян або Ваґнер, — але й має почуття своєї г і д н о с т и та достоїнства, як Бетовен або Ґете. Як творчий ґеній потребує кон-

центрації свого духа і звідсіль у нього виступає любов до самітности, як у Пітаґора, Леонарда да Вінчі, Петрарки або Бетовена.

На основі цих прикмет, признаних загально за прикмети ґенія, приходимо до повного переконання, що Тарас Шевченко справді ґеній думки української нації, а його велике слово грає як веселка всіма красками сонця, від якого оживає душа нації, росте й розвивається. Тому його Кобзар це книга мудрости для України; тому всі українські партії уважають Шевченка за речника своєї програми; тому українська думка зо зростом нації все покликується на Шевченка, як на джерельну криницю кожної нової мети, нової ідеї, нового чину...

Шевченко як ґеній, за висловом Нітше про суть ґенія — це синтеза, збіросвіт всього пережитого нацією в змаганнях століть від упадку княжої держави, що її синтезою є „Слово о полку Ігореві". Тому його слово, його поезія, його дума не старіється, не буденніє, не ржавіє з літами, тільки прибирає шляхетнішого блиску, як старе золото, а його пісня для цілого народу стає на віки

Голосна та правдива,
Як Господа слово.

Володимир Залозецький.

УКРАЇНСЬКА НАУКА ПЕРЕД НОВИМИ ЗАВДАННЯМИ

I.

Усвідомляємо собі вповні ті труднощі, що з ними зустрічаються в нашім житті спроби формувати громадянську опінію в культурно-духових справах, серед яких наука займає одно з найважніших місць.

На перешкоді в тому стоїть непереможений ще старий дух часу і обєктивні нерадісні обставини нашого громадянського життя. Не замикаємо очей на труднощі, бо хочемо реально дивитись на нашу духовість. Але дивитися справам в очі не значить лякатися тієї дійсности, опускати безрадно руки й застосовуватись до тієї безвихідної дійсности. Реально глядіти на життя значить визнавати головний його закон: його право розвиватись, його гін до гори, його намагання розростатись. Тому на тім законі життя будуємо цю нашу спробу насвітлити проблеми української науки. Будуємо з вірою в перемогу того закону, з вірою в перемогу життя над безвихідною дійсністю. Але щоб життя перемогло, мусить воно розвиватися та рости вгору. А щоб рости вгору, мусить воно мати напрям. Як у природі має все свою мету, свій образ, що дає напрям росту й розвитку..., так і в культурному житті розвій і ріст громадянського життя залежний від ідейного образу та Духа, що надають увесь напрям тому життю.

Витворювання всіх гормадянських духових, а з тим і наукових цінностів залежить від того Духа, який є джерелом, першою та останньою рацією існування даного громадянства. Не замикаємо очей на те, що основа розвитку громадянств це їх матеріяльний добробут. Але сам він не може бути самоціллю там, де йде про вищі форми громадянського життя. Добробут це тільки засіб для людини, щоб завершувати деякі вищі цілі і функції в громадськім житті. Людина, що ставить собі за мету тільки матеріяльний добробут, позбавляє себе всіх вищих завдань, всіх вищих прямувань і заперечує одну істину її людського існування: що людина створена на подобу Божу, що в людині живе вогненна туга за чимось вищим, піднеслим, та що без тієї туги позбавляє вона себе того, чим вона різниться від інших сотворінь.

Те вище піднесле життя — це світ Духа.

Живемо на грані двох епох і всі ми свідки найглибших потрясень усіх культурних основ окцидентального людства. Гине на наших очах світ старий, а серед важких мук та страждань народжується світанок нової епохи. Серед тих вікових струсів не хочемо згинути в румовищах старого, але й не бажаємо стояти осторонь як німі свідки повстання нового світу. Хотіли б ми стати в однім ряді з тими, що в тяжких змаганнях зо старими ідеями, зо старим світом темряви, бездушности, матеріялізму та духової пустки бачать проблиски нового життя. Бо коли зродиться з тяжких змагань новий світ життя, то він буде немилосердний для тих, що наче видці придивлялися з вигідних безпечних місць до „іграшок життя". Він викине цих „млявих та літеплих" поза рамки нового життя... Але йти за новими ідеями, за новими духовими, культурними та науковими ідеалами не значить зривати всі мости за собою. Кожний громадський колектив мусить іти назустріч новому життю в гармонії з минулим, в гармонії з усіма творчими потугами свого минулого. Він мусить внести в це нове життя своє індивідуальне обличчя, викуте історією, історією, яку кожний тільки індивідуально переживає, а ніхто не може пережити за другого й заквітчати новими формами життя. І тільки під знаком райдуги між творчим минулим і творчим майбутнім життям може громадський колектив як індивідуальна духова спільнота встоятись серед хаотичних вирувань і грізних симптомів розкладу в двобоях між революціями і реакціями повоєнного людства.

Всі ті глибокі духові потрясення мусять відбитися так чи йнакше на одній з важніших ділянок духового життя, на науковій творчості, і тому бажаємо розглянути проблеми наукової кризи як загально, так і конкретно щодо української науки під сучасну хвилю.

II.

Мусимо сьогодні з цим числитися, що по зліквідуванні наукових осередків у Радянській Україні одиноким науковим центром і осередком стане знову Галичина. Звязані з тим тяжкі завдання, тяжкі обовязки і велика відповідальність. Труднощі щодо тих завдань, які мусимо собі усвідомити, в обмеженні матеріяльних

та територіяльних можливостей розвою української науки тоді, коли збільшилися її вимоги та мета: Галичина мусить бодай частинно перейняти на себе не тільки репрезентування, але і властиву наукову та дослідну працю, яку несла до недавна ціла українська наука.

Отже при зовнішнім обмеженні виросли нові завдання, що майже переростають наші малі сили, враз із відповідальністю за долю української науки взагалі.

І тому саме, що йде тут про долю української науки і про те, чи вона буде жити та розвиватися, треба нам глибше призадуматися над актуальними завданнями й потребами української науки під сучасну хвилю.

Зачнемо від минулого.

Осередком українського наукового життя перед війною було Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Можна на основі деякої історичної перспективи уже тепер сказати, що блискучий розвій української науки, її розмах, її европейський рівень — звязаний з науковою діяльністю Тов. Шевченка у Львові. Тут було справжнє огнище, тут кристалізувалися всі новочасні почини української науки, тут українська наука вийшла вперше з тісних рамок на ширше форум і здобула собі признання серед наукових кол інших европейських народів. Сьогодні можемо з гордощами говорити про той великий вклад у наш культурно-науковий дорібок, яким позначилися ті роки справжнього підєму української наукової діяльности.

Важне для нас, що ми спираємося на тім могутнім фундаменті, поглибленім і поширенім повоєнною науковою діяльністю в краю і на еміґрації, який творить не тільки нашу дійсну наукову традицію, але дає нам змогу з тієї основи і на тій основі будувати й розвивати далі величний будинок української науки.

Але разом із тим мостом, що лучить наші нові змагання і почини з минулим, що лучить з тим солідним передвоєнним дорібком, треба ясно усвідомити собі, що змінилися цілі, методи, завдання науки і наукового досліду, та що враз із глибокими потрясеннями нашого цілого духового життя в повоєнній добі виростає новий тип наукового дослідника і новий ідеал науки.

Ті зміни в духовій структурі окцидентальної людини, про які ми на вступі натякали, зміни, що основно захитали дотеперішні основи цілого духового життя, не залишились без наслідків для наукових прямувань наших днів. Тому ми бажали б хоч коротенько над ними призадуматися.

III.

Точкою виходу для нас хай стане коротка характеристика наукових ідеалів XIX. в. Спробуймо сконфронтувати їх з тими новими вимогами, які ставлять до нас теперішні часи.

Щоб глибше підійти до завдань української науки, слід бодай зарисувати ті духові потуги, що тепер змагаються з собою, що творять зміст цілого нашого духового життя і мають свій глибокий вплив також на всі прояви науки. Отже мусимо протиставити собі

дух XIX. в. і дух повоєнної доби, що тільки народжується, бо якраз на грані цих вікових та ґіґантичних і духових змагань і потрясень стоїть не тільки ціле повоєнне людство, але також і ми, і ціле наше духове життя.

Ясна річ, іде нам тільки про головні провідні лінії, про головні напрямні, про головні точки зачепу, — бо ніхто тепер не може ще ясно вказати на шляхи, які в темряві промостять собі нові доспіваючі провідні ідеї повоєнного людства.

Здається мені, що всі найвизначніші представники духової окцидентальної еліти, себто ті, які шукають виходу з розкладу і румовищ окцидентального духового життя, *прийшли до переконання, що найвиразнішою рисою духового обличчя XIX. в. був* індивідуалізм. Можна б навіть поставити твердження, що XIX. в. це найвищий зеніт, до якого піднявся окцидентальний індивідуалізм і від якого починається його страхітливий та катастрофічний упадок. Гордий фаетон — говорячи образово — гордий фаетон окцидентального індивідуалізму піднісся за високо і поражений блиском огня, до якого гордо прямував — але якому не дорівнював силою внутрішньої вартости, котиться з грізним лоскотом у діл, запалюючи кругом пожар. Ми всі самі свідки тієї непощадної детронізації індивідуалізму... тієї його катастрофи та упадку!

З індивідуалізмом кінчається великий відтинок европейської історії, який почався бунтом проти середньовіччя, виріс до духової сили в добі ренесансу, вибуяв до небувалих меж в XIX. в., а тепер проходить смертельну кризу.

В чому той індивідуалізм XIX. в.?

В еманципації людини від обєктивних метафізично-релігійних онтольоґічних та етичних основ буття і в перенесенні ваги в нічим необмежені умові, волеві й чуттєві спроможності людини. Отже не йде тут про сам індивідуалізм, потрібний як творчий чинник у розвою людини, а про необмежений, вибуялий індивідуалізм, в якім конечне для розвою людини напруження між „можу" і „хочу" — лежить по боці необмеженого, безоглядного „хочу". Історичні доби, що серед них народжується цей необмежений індивідуалізм, відзначаються звичайно великою диспропорцією між незвичайно високо розвиненою матеріяльною культурою і дуже низьким духовим, етичним та моральним рівнем, або диспропорцією між цивілізацією і культурою.

Коли вроджена кожній людині жага побільшити та помножити свої сили не находить ніякого обмеження у вищих від людини законах надприродних (Божих) і у випливальних із них наказах етики — тоді ціла енерґія звертається на збільшення матеріяльного панування над силами природи і на безоглядне фізичне панування над іншими. Тому такі індивідуалістичні століття це здебільша століття великої імперіялістичної, матеріяльної, технічної та капіталістичної експанзії людини, але воднораз століття глибокого занепаду релігії, внутрішньо-духових вартостей громадянської та індивідуальної етики й усього того, що ми звикли називати внутрішньою культурою людини.

Нас тут передовсім обходить відношення індивідуалістичних століть до питань науки. Деякі роди наук, головно ж науки емпіричні (природописні і технічні), грають в індивідуалістичних сторіччях дуже велику ролю. Це зрозуміле — вони служать передовсім для зовнішнього поширення та експанзії людини, помагають збільшити чи зберегти матеріяльний стан посідання. Ще гірше тоді з науками духовими, що звичайно піддаються абсолютному впливові панівного матеріялістичного світогляду. Це потягає за собою зматеріялізовання і зраціоналізовання духових ділянок науки. Повстають тоді матеріялістичні та еволюціоністичні теорії, що всі явища людського життя, цілу історію людини раціоналізують або зводять до чисто матеріяльних причин. Не потребуємо особливо вказувати, як фатально відбилося це зраціоналізування духових явищ на історичних, соціольоґічних, економічних і психольоґічних ділянках у наукових системах XIX. в. Людина, покладаючись виключно на нічим необмежену вищість свого інтелєкту, видумує різні льоґічно-раціональні суспільні, економічні, історичні еволюційні закони, які нібито силою своєї діялєктичної льоґічности творять історію та двигають людство до щораз то вищих щаблів поступу. Як мало опираються суґестії тієї матеріялістичної діялєктики навіть визначні мислителі, про це свідчить клясичний вислів Освальда Шпенґлєра, що „історію можна передсказувати", себто згори раціонально обдумувати.

З тим загальним раціоналізованням науки іде в парі механізація і спеціялізація наукових ділянок. Дуже влучно назвав це явище австрійський соціольоґ Отмар Шпан атомізуванням. Через раціоналізування і механізування всіх наукових царин наступає їх атомізація, себто *ґіґантичний розріст* науки, науки, що наче той Лєвіятан своїми великанськими раменами придавлює всі ділянки життя, викликує потребу специфікувати все та механізувати. Наука спроквола розбивається на тисячу окремих галузей, а ці знову діляться на нові галузки і так далі в безконечність. Це страшне розгалуження науки причиняється до того, що кожна з тих ланок усамостійнюється, кожна з них стає якоюсь комірчиною для себе, тратить звязок із цілістю, і перемінюється в якийсь відірваний від цілости і життя окремий механізм. Наука робиться ділянкою тільки для спеціялістів, відокремлюється, відгороджується від життєвих потреб, від сутніх питань, від усіх творчих життєвих починів і тратить через те увесь звязок із життям, а передовсім увесь вплив на життя. Наука як поле тільки для фахівців стає самоціллю. Як у мистецтві і літературі в XIX. в. виринуло гасло „l'art pour l'art", так і в науці загомоніло: наука для науки. Не замикаємо очей на те, що та специфікація квантитативно поширила знання і вельми розширила наукові ділянки, зраціоналізувала найрізнородніші області життя — але одночасно ми свідомі того, що та квантитативна експанзія знання не спонукала до творчих життєвих зусиль і змагань.

Не говоримо це тільки абстрактно: маємо на це застрашальний приклад з конкретного життя. Ніде та атомізація і механізація наукового житя не була так вкорінилася в XIX. в., як у Німеччині. Двадцять німецьких університетів з величезними наймодернішими

науково-дослідними засобами, університетів, в яких зосереджувалася вся німецька наукова еліта, скапітулювало в один момент перед націонал-соціялістичними, для них здебільша неприймальними ідеями. Цей факт проречисто свідчить, що німецькі високі школи, ці головні твердині німецької науки і культури, втратили увесь вплив на молоде німецьке покоління і на німецький загал. Вони втратили ввесь контакт з духовим життям німецького народу, втратили звязок із глибокими духовими потребами того народу, з провідними ідеями, які розворушують уми і запліднюють до творчих життєвих починів. Бо як інакше пояснити собі відсутність усякого впливу на духове формування громадянської німецької опінії? Наука станула якраз поза дужками життя, поза дійсними сутніми інтересами того громадянства, а наукова еліта перестала бути тим, чим вона повинна бути: справжніми духовими провідниками народів. Причини того нерадісного явища можна добачувати в тому, що наука стала наче самоціллю, що стратила звязок із цілістю, що розпорошилась, розбилась на дрібні, нічим із собою неповязані клітини, що втратила ввесь життєвий сенс, а воднораз сенс свого існування. Ясна річ, маємо на увазі всі пересічні явища офіціяльної німецької науки, а не світлі вийнятки, що проте не потверджують правила.

Щоб не було непорозуміння, хочемо зазначити: коли ставимося критично до науки XIX. в., не маємо на увазі точности і солідности науки, що все і всюди є основними прикметами наукового досліду, а відступлення від них позбавляє науковця права себе так називати. Ні, маємо на думці однобічний розвій оконечних і останніх цілей наукової праці і досліду. Коли вони минаються з властивими завданнями науки, саме шукати та находити правду і служити нею життєвим та духовим потребам одиниці, громадянства, нації, держави, людства — тоді наука сама себе деґрадує з того високого місця, яке вона повинна займати в житті. Тоді наукою вислуговуються інші для своїх, цій науці не все сприймальних цілей, а вона тратить свою найвизначнішу і найчільнішу прикмету: суверенної, гідної та відважної служби для правди, для людини, для життя, для його творчих починів.

Цій не дуже величній картині стану науки в XIX. в., стану, що з великого оптимізму щодо поступу й матеріяльного успіху довів до крайнього песимізму, релятивізму й матеріяльної катастрофи — дозволимо собі протиставити іншу, на мій погляд, світлішу картину, яка як реакція на цілі і методи науки XIX. в. ось на наших очах народжується. Очевидячки, вона родиться з духа того нового часу, з нових потреб повоєнного людства, що шукає виходу з румовищ, залишених XIX. віком із його високою матеріяльно-технічною, але слабою духовою та етичною культурою. Цей новий дух це просте заперечення індивідуалізму та цілого XIX. в. Він шукає собі інших союзників у боротьбі за духове оформлення і так нераз сягає понад голови століть до середньовіччя, де находить духову аффінітас — він ненавидить передовсім це XIX., як висловився один із речників того нового духа, Ґонзаґ де Рейнольд, автор славного твору: „L' Europe tragique". Мабуть найліпше схарактеризуємо ці нові

проблиски духового розвою заходу універсалізмом, що тепер народжується. Не одиниця, не окремий самовистарчальний осібняк, а щось, що стоїть понад людиною, щось, що індивідуальне лучить ув одну вищу універсальну цілість — але цього індивідуального не нищить — це вислів того нового універсалізму. Той універсалістичний дух проявляється тепер сильніш або слабше в усіх проявах життя: в шуканні за певними надіндивідуальним вартостями, в заступленні релятивістичних теорій XIX. в. — системою вартостевої оцінки, в щораз сильнішім обмеженні вільної конкуренції та індивідуалістично-капіталістичної господарки, в занепаді демократично-ліберальних систем, у нових колективістичних тенденціях, в відродженні станових — корпоративних громадсько-державних устроїв та в новім значінні авторитетів у громадянськім житті. Безсумнівно, це унівесалістичне наставлення, що проявляється в сильнім обмеженні (але не знищенні) необмеженого індивідуалізму деякими загальними понадіндивідуальними онтольоґічними, етичними та духовими нормами, впливає дуже сильно на зміну духового обличчя людини XIX. в. і на її відношення до питань науки.

Універсалістичні сторіччя це передовсім століття не такі раціоналістичні, як віки індивідуалізму. Людський інтелєкт має свої межі — які йому ставить ірраціональний, надприродний світ людської віри. Ясна річ, не віри в матеріяльний поступ людства, а віри в вищі, понадлюдські, ірраціональні, надприродні сили. Універсалістичні епохи допускають сильніший вплив ірраціоналізму на людське життя і обмежують чистий раціоналізм.

З того випливає відношення універсалізму до науки. Мусимо ствердити, що наука як сума квантитативної експанзії знання в значінні індивідуалістичнім — знання, яке має зміцнити тільки зовнішню матеріяльну експанзію, в універсалістичних добах грає меншу ролю, ніж у добах індивідуалізму. Наука в значінні чисто раціоналістичнім — тоді вже не одинокий реґулятор життя. Наука універсалістична має зовсім інші завдання і сповняє цілком іншу функцію в житті, функцію куди вищу і куди більшу.

Новітня доба — каже уже цитований Ґонзаґ де Рейнольд — дійсно зловживала людським умом. Вона вірила, що вистачить людину освічувати, щоб її зробити свобідною і культурною. Але реакція проти зловживання критичного розуму почалась уже в XVIII. ст., а зросла в добі романтизму. Одначе тоді була вона тільки реакцією інтелєктуальних кол — тепер захопила вона цілі народи. Людина сама хоче себе відбудувати, але в зовсім іншім змислі, як в типі модерної доби, себто в типі індивідуалістичного і ліберального громадянина”.

Отже як у всіх інших ділянках життя, наука універсалістичної доби буде більш обмежена. Її чисто раціоналістичний характер буде дещо обмежений тими ірраціональними силами, які нагадують людині, що її діла й почини — незалежні тільки й виключно від реґулювання життя абстрактними раціональними законами, або матеріяльними даними. Це спричинить трохи відмінне відношення між науками природничими і науками історично-духовими та гуманістичними. Очевидячки, не в тім змислі, що універсалістичні науки від-

вернуться від природописних наук, але що науки історично-духові і гуманістичні дістануть назад свої втрачені права і значіння. Крім світу природи буде признаний і світ людського духа та свідомість, що не все у світі Духа можна пояснити природними законами, іншими словами, що в історії, соціольогії, праві, фільософічних системах діють крім природних ще й інші сили...

Зрештою, і в лоні самих природописних наук відбуваються тепер такі глибокі переміни, що потрясають їх дотеперішніми основами. Заперечення закону причиновости в фізиці (атомістика), теорія квантів визначного німецького вченого М. Плянка, що неґує тяглість матерії і взагалі упадок матеріялістичних поглядів у фізиці та механіці вказують на велику, майже революційну зміну поглядів клясичної фізики, а саме заступлення матеріялістичного монізму вищим дуалістичним поясюванням природних явищ.

Бачимо з цього, що і в природописних науках ідуть глибокі переміни в парі з глибокими змінами цілого світогляду*).

Отже наука в універсалістичній добі відраціоналізовується і відматеріялізовується, очевидячки, не коштом природничих наук, а навпаки, глибокий дуалізм не тільки в історично-духових, але навіть природничих науках переможе до недавна панівний матеріялістичний монізм.

Разом із тим гуманістичні науки визволяться з механістичного та атомістичного підходу. Світ історії, світ людських ідей не піддаються в тій мірі змеханізованню і якійсь чисто причиновій еволюції, бо тут все треба числитись із тим невідомим, ірраціональним, від людини незалежним, що однаково або нераз більше впливає на хід людських починів, як механічність причинових та раціональних законів. Отже вступаємо в добу сильного відмеханізовання історично-духових явищ.

Універсалістична наука виеманциповується теж від індивідуалістичної атомізації. Вона виходить від універсальности, від цілости, від загального, а тим самим від провідних ідей, які діють в історії одиниці, нації, держави, людства, і має все цю цілість і загальність на увазі. З тієї високої перспективи глядить вона на всі індивідуальні прояви. Всі індивідуальні, хоч би й найдрібніші події, набирають аж тоді глибоко сенсу, коли стануть у світлі тих загальних ідей. Universalia ante res — до тієї старинної універсалістичної засади зближається сучасна наука. Визнання світу Духа і світу ідей — та шукання відгуків і відблисків тих ідей в поодиноких індивідуальних явищах — ось нові шляхи, якими ступає універсалістична наука в протилежності до індивідуалістичної, що губиться в хаосі нічим не повязаних з собою індивідуальних явищ і не може піднестися до загального. Тому всім науковим універсалістичним починам присвічує сильна тенденція до синтези, до обхоплення цілости явищ. З того слідує найважніший висновок. Уні-

*) На ці питання звернув мені ласкаво увагу Вп. Радник Др. В. Левицький, за що на цім місці йому щиро дякую. До того питання пор.: В. Левицький: Революційні течії в сучасній фізиці, 1930. — Dr. Max Planc: Die Physik im Kampf um die Weltanschauung, 1935; Religion und Wissenschaft, 1938 і Vom Wesen der Willensfreiheit, 1936.

версалістична наука відкидає індивідулістичне гасло: наука для науки. — Коли універсалістична наука прямує в своїх оконечних найвищих цілях до синтези життя, коли вона оглядається на загальні ідеї, на світ Духа, але водночас не заперечує діяння індивідуально-матеріяльних явищ — тоді універсальна наука служить передовсім людському, очевидячки вищому, а не тільки біольоґічному, життю. Наука зближається тоді до найважніших потреб того життя, вона не стоїть осторонь усіх духових явищ того життя, не стає осторонь провідних ідей того індивідуального чи колективно-громадянського життя і стає дійсним скарбом одиниці, громадянства, нації, людства — скарбом, що від нього залежне в великій мірі вище існування народів. Коли наука вміє сповнити те високе духове завдання, коли вона кермує духовими функціями, тоді вона може мати великий вплив на творення та формування життя. Тоді наука перестає бути тільки чинником для побільшення чисто матеріяльної експанзії, або декорацією життя, як це буває в індивідуалістичній добі, а стає справжнім внутрішнім збагаченням людини, стає однією з важніших ділянок громадянського життя. Бо коли наука — тільки засіб до матеріяльної експанзії — то вона перемінюється дуже скоро із засобу в самоціль і починає поневолювати саму людину, напр. так як теперішня машинова техніка. І тільки там, де наука — засіб, та де вона служить людині, щоб осягнути якісь вищі цілі, стає вона чинником творчим...

Цією короткою спробою характеристики чи скоріш тільки нарисом завдань і цілей науки в індивідуалістичних та універсалістичних добах — наше питання вичепується.

Може хтось заінтерпелювати, що це все має спільного з українською наукою і її завданням? Ми говорили про науку в загальнім значінні, — це правда. Але все те відноситься однаково й до української науки та її конкретних завдань у найближчому майбутньому. Читачі найдуть у тих виводах натяки на те, якими шляхами ідуть тенденції духового розвою окцидентальної Европи, а воднораз і тісно звязаної з ним науки. На наш погляд, порушені тут проблєми вповні відносяться і до української науки, якщо вона не має залишитись позаду, а хоче йти поруч із тими духовими течіями, які доспівають серед повоєнного людства. Отже все сказане про загальні проблєми теперішньої европейської науки, відноситься мутатіс мутандіс і до української, при чому, ясна річ, треба взяти під увагу і її специфічні завдання. Про ці останні тут не будемо говорити, бо вони випливають частинно з загальних напрямних, а частинно будуть виринати в конкретних випадках. Тут ішло нам тільки про головні, загальні лінії і головні напрямні, а скоріш про застанову над тими головними напрямними; це може послужити як субстрат до дискусії. Бо на наш скромний погляд конкретна розвязка тих питань залежить головно від напрямних, а не навпаки.

Зреасумуймо тільки коротко:

1. Уявляємо собі майбутній розвій української науки в дусі універсалістичнім, у тім дусі, який нам ближчий, нам, що маємо в своїй культурі навіть більше універсалістичних візантійських первнів, ніж окцидент.

2. Майбутні наші наукові завдання не в експансивності і в зовнішньому квантитативному поширенні, а в інтенсивності та квалітативному поглибленні.

3. В піднесенні духового рівня української науки.

4. В зближенні її до життя і до духових потреб громадянства.

5. У відматеріялізованні і відмеханізованні української науки; цей момент уважаємо за дуже важний, бо офіціяльна совітська українська наука піддалася цілковито впливові марксівського матеріялізму.

6. В вимогах синтетичного досліду й у звязанні науки з назрівальними духовими потребами українського громадянства та з його провідними ідеями.

7. В найтіснішім контакті з науковим життям і науковими проблємами інших европейських народів.

Коли українська наука зуміє хоч частинно сповнити ті завдання, на які ми тут натякали, то вона стане дуже важним і незаступним духовим чинником українського громадянського життя, стане одним із провідних духових орґанів українського громадянства, відзискає втрачений вплив і авторитет та буде фактором, який зможе творити і формувати українське життя.

Повертаємось до вихідної точки наших коротких міркувань. Виглядає так, що Галичина стане знову вогнищем української науки, як це було вже до війни. Але справді оживитись зможе тут українська наука тоді, коли пройде той глибокий процес переродження, квалітативного піднесення та запліднення творчими ідеями — інакше вона може так само стати мертвородженою дитиною, як велика кількість наших інших починів. Бо йде тут не тільки про матеріяльне забезпечення української науки, але й про її духове оздоровлення й переродження.

М. К. Дзвони (1938)

ФРАНЦІЯ І УКРАЇНА.

Ілько Борщак: „НАПОЛЄОН І УКРАЇНА". (З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями). Передмова проф. Едварда Дріо. Львів, 1937, Бібліотека „Діла", ч. 19, стор. 128, 8⁰, обгортка С. Гординського).

Коли поставити поруч себе ті два слова — Наполєон і Україна, то дуже часто може видаватися, що ґеоґрафічна віддаль України від Франції є майже така сама, як віддаль між Наполєоном і Україною. Але коли пригадати собі, що Наполєон був „романтизмом на коні" і що Україна часів Наполєона захоплювала західніх европейців своїм недавнім романтичним лицарством, то віддаль між Наполєоном і Україною зменшується та виявляється, що романтизм — пориви, туга і сум — зближують Наполєона до України і Україну до Наполєона. Та це наближення чуттєве. Справжнє наближення Наполєона до України, а України до Наполєона, наближення наукове, історичне і політичне провів І. Борщак своєю найновішою книжкою, що показує звязок між політичною і військовою діяльністю Наполєона й Україною.

Але зацікавлення Наполєона Україною не було його особистою думкою або якоюсь романтичною забаганкою великого вояовника, що нудьгував серед своєї власної величі, що бажав самоти і вічно йшов за новими поривами своєї неуговканої уяви. Інтерес Наполєона до України був продовженням тієї французької політики королівства Бурбонів, що і в XVII. і XVIII. в. прихильно ставилася до України, до українських державних змагань, що піддержувала звязки з останніми мазепинцями, що ще навіть після Полтави тримала на українськім гетьманськім дворі своїх аґентів. Джерелом тієї політичної прихильности королівської Франції до України був страх перед розростом російської могутности в Европі, бажання поставити „східню барієру" проти російської імперії. Україна була в очах країв, що, побіч Швеції і Туреччини, мали спинити російський похід на Европу, до володіння Чорним, а тимсамим і Середземним морем. Велика французька революція змінила політичний і суспільний лад Франції, але стара, ще у бурбонській монархії зроджена ідея „східньої барієри" проти Росії стала однією з тривких підстав французької закордонної політики, і за Революційного Конвенту, і за Директорії, і за Наполєона Консуля, і Наполєона Цісаря та Наполєона III-го. За наших днів та сама ідея набрала нової сили у поглядах одного з найвизначніших мужів сучасної Франції, історика монархіста пок. Жака Бенвіля, що подібно, як і пок. В. Липинський, признавав Україні велику ролю в перебудові европейського Сходу.

Політичну нехіть, а інколи й ворожість Франції до Росії, супроводила погорда французів до Москви і москвинів, що, як в очах королівської, так і революційної Франції, були східніми варварами, які загрожували Европі, як колись старовинні варвари Атенам і Римові. Член Революційного Конвенту Буасі д' Анґля порівнював Росію до руїнницького гірського потока, до Аттилі, до руїнницького бича. Для Наполєона москалі завсіди були варварами, „китайцями" або „північніми татарами", які готові напасти на Европу і яких треба відкинути геть за Москву, углиб їх пустель.

Ворожість Франції до Росії як до символу реакції збільшували у часах Великої Революції моменти соціяльні і революційні, за часів Наполєона, особливо в часі континентальної бльокади Анґлії, моменти економічні. Але, як за старої, так і за нової революційної Франції, французи дивилися на свою боротьбу з Росією як на боротьбу за европейську культуру і цивілізацію, боротьбу Европи, що її репрезентували, з Азією, яку в їх очах представляли москалі. В очах своїх сучасників Наполєон мав відіграти супроти Росії ролю Карла Мартеля, що колись відбив інвазію варварів на другому кінці Европи.

В порівнянні з Москвою Україна втішалася в тодішній старій і новій Франції великою і глибокою симпатією як країна славного і лицарського народу, зовсім відмінного від москалів і поляків, незвичайно привязаного до своєї незалежности, спадкоємця старої київської Руси. Тодішня Україна або „Край козаків" була для французів останнім заборолом Европи проти азійської Москви: французи памятали слова анґлійця Клєрка, професора кембріджського

університету, — його книжку переклали на французьку мову, — що Україна нагадує Голяндію або Норвеґію, а українці — верховинців із Шотляндії! Тимто коли Москва поневолила Україну, у Франції розуміли погубні наслідки цього і не скривали свого обурення, що такій ,славетній расі, яка мала такого ґенія, як Хмельницький — слова Губерта Вотрена, одного з багатьох французьких письменників наполеонівських часів, знавця України — московський уряд накинув кріпацтво"! Культурна верства старої і революційної Франції знала історію козаків, високо цінила Хмельницького і Мазепу як державних мужів і войовників та, свідома глибокої, основної різниці між москалями або росіянами й козаками або українцями, не переставала підкреслювати в численних творах своїх політичних письменників, що „славетна козацька раса, заздра за свою незалежність, тільки чекала менту, щоб звільнитися з ярма".

У тій ворожнечі до Москви сходилися політичні інтереси Франції та України.

Франція боролася проти російської експанзії в Европі, Україна проти поневолення. Коли Україна була б у тих часах такою „Козацькою Державою" (слова вживані тоді французами), як за Мазепи, то напевно дійшло б до франко-українського союзу. Але Україна була тоді вже тільки провінцією російської імперії, і тому вона була і для Революційного Конвенту, і для Директорії, і для Наполеона не політичним партнером, а обектом політичних комбінацій. Україна була для французів засобом, щоб ослабити, а то навіть і розчленувати Росію. Вагу того засобу цінили тоді високо у Франції і вважали, що „коли вдасться піднести Україну", то „це буде смертельним ударом для Росії". „Україна це найкращий шлях, щоб атакувати центр Росії", бо „єдине хоре місце російської імперії — Україна". Слова ті доказують, яке велике значіння мав тоді у французькій політичній думці український чинник.

Як ворожість Франції і Наполеона до Росії видвигала українську справу, так тодішні польсько-французькі звязки могли нищити або спинювати французькі симпатії до України. Такі міркування приходять при розгляді теми Франція — Україна, Наполеон — Україна, кожному, що вірить у історичну польську леґенду про відвічну польсько-французьку дружбу та наче б то особливу любов Наполеона до Польщі і поляків. Книжка І. Борщака розбиває цю леґенду, що в кожного наддністрянця викликувала недовіря до Наполеона як до заприсяжного покровителя тільки і тільки польської національної справи. Як це виявляє „Наполеон і Україна", ця леґенда, хоч відповідала бажанням поляків, то не відповідала дійсності. Тодішня Франція назагал дуже добре орієнтувалася в польсько-українських відносинах і тому без огляду на всі заходи й вимоги польських патріотів, що домагалися для Польщі України з Києвом, французи ставилися з великою резервою до України „мейд ин Поленд". „Звязати справу революції в Україні з плянами польських патріотів, це заздалегідь провалити всі наші проекти щодо цієї країни" — слова таємного аґента Директорії в Україні Муасоніра.

Коли існував антаґонізм між революційною і наполєонівською Францією і Росією, коли відбудова української державности видавалася французам одним із найуспішніших засобів, щоб завдати рішучий удар Росії, коли поляки не встигли накинути французам своїх поглядів на українську справу, то треба сподіватися, що Франція мусіла мати щодо України якісь конкретні пляни і що згідно з ними велася якась політична акція. Зміст тих плянів та ходи тієї акції розкриває саме книжка І. Борщака.

Традиційний франко-російський антаґонізм збільшила вже в початках французької революції ворожа постава царської Росії до нового ладу у Франції. Чутки про воєнні приготування Росії проти зревольтованого краю викликали у Франції обурення на Росію. Одним із його проявів був меморіял, зложений в 1790 р. в міністерстві закордонних справ п. з. „Про небезпеку для Европи від російської політики анексій", що в прихильних словах згадував Україну як „жертву царської амбіції". Другим проявом тодішнього франко-московського напруження було зірвання дипльоматичних взаємин між обома державами. Виселений тоді з Росії французький посол Жене зараз же після свого повороту до Франції складає другий меморіял: „Про народи Росії", в якому радить Конвентові підготовити повстання в Росії, а в першу чергу в Україні. Меморіял Жене мав уже свої практичні наслідки. Комітет Конвенту для закордонних справ підо впливом двох своїх членів Карра і Буасі д' Анґля, що здавна цікавилися Україною, поручив французьким послам конкретні завдання: Парандієр у Гамбурзі мав стежити за настроями в Україні та інформувати про українські справи; Лєлєман у Венеції мав вишукувати серед поляків, яких там орґанізував, українців; Семонвіль, призначений в 1792 р. послом у Царгороді, мав пояснити султанському урядові можливість повстань в Україні. На жаль ця найважніша місія Семонвіля, що мала довести до віднови „східньої барієри" — Швеція, Україна, Туреччина — не вдалася. Султан, наляканий Росією, відмовив Семонвілеві права вїзду... Та ідея використати Україну проти Росії була далі актуальна: Франція мала тоді в Україні своїх аґентів. Один із них, Муасонір, що його вислав туди в 1796. р. член Директорії Ревбель, пропонував вислати у південну Україну французьку ескадру з експедиційним корпусом. Симпатіями до української справи була пройнята також тодішня французька преса і публіцистика. Найкращим доказом того був твір члена Установчих Зборів і Конвенту, Ґаран де Кульона, ґенерального прокурора: „Політичні досліди над старою і новою польською державою"... (1795). Цілий шостий розділ тієї книжки присвячений Україні. Деякі вийнятки того твору, присвячені польсько-козацьким відносинам, що їх навів І. Борщак, — були сконфісковані в 1937. р. — отже 142 роки після його появи..

Після приходу до влади Наполєона закордонна політика Франції залишилася без зміни. До старої ідеї „східньої барієри" прибула нова ідея революційної Франції — національний принцип, яким Наполєон завсіди користувався в межах французької рації стану. Тому, що тепер, як і за Конвенту та Директорії існував далі французько-російський антаґонізм, закордонна політика Першого

Консуля і Цісаря далі цікавиться українським питанням. Проявами того інтересу до українських справ були урядові меморіяли, звіти французьких закордонних послів і тайних аґентів, голоси тодішньої преси та твори політичної літератури.

Всі ті історичні документи, на яких сперта книжка І. Борщака, треба оцінювати з одного боку як відблиск думок і поглядів Наполєона, що особисто давав накази цілій тодішній пресі та публіцистиці, з другого боку як відгомін думок і поглядів тодішнього французького громадянства, бо ж із його членів складалося найближче оточення великого корсиканця. В той спосіб інтерес Наполєона до України був вислідом старої французької симпатії до козацької нації.

Як за Конвенту і за Директорії, так і за Наполєона Україна має послужити французам до ослаблення Росії. Як колись в 1792. р. Жене, а в 1796. р. Муасонір, так і в 1799. р. меморіял вироблений для Наполєона у міністерстві закордонних справ про французьку закордонну політику видвигає можливість викликати повстання в Україні. „Козацька нація — пише автор того меморіялу — зручно піддержана, може легко відділитися від Росії". Колишній проєкт Муасоніра про висилку французької ескадри у південну Україну оживає знову в 1802. р. в меморіялі французького посла у Туреччині Ґозена, що пропонував заснувати в південній Україні французькі торговельні факторії, що, подібно як анґлійські в Індії, були б опорою для впливу Наполєона в Україні.

Оба ті меморіяли, поруч звітів інших французьких аґентів з Туреччини, настільки зацікавили Наполєона, що в 1804. р. військовий аташе при французькому посольстві в Петербурзі Борґуен дістав наказ випрацювати звіт „Про країни біля Чорного та Озівського моря". Борґуен виконав доручення Наполєона і предложив рапорт, в якому дораджував використати існуючу в Україні ненависть до Москви, щоб колись, на випадок війни між Францією і Росією, „повстання в Україні було одним із чинників перемоги". Одночасно з тим французькі дипльомати, зайняті проведенням ідеї відомої „східньої барієри", звернули увагу навіть на наддунайську Січ, так що в 1805. р. французький посол у Царгороді ґен. Себастіяні — сторож французької переваги на Босфорі — в часі своєї поїздки до Ґалацу, Браїлова і Констанци приймав депутацію запоріжців, запевняв їх, що після розгрому Росії Франція допоможе їм в поверненні втраченої свободи та навіть дав їм якісь проклямації, щоб поширили їх в Україні.

Війна з Австрією, Прусією та Росією в 1805—7. р. р. зробили настільки актуальним українське питання у Франції, що Наполєон наказав витягнути з державних архівів рукопис праці Рулієра: „Історія анархії в Польщі", написаної ще в 1768. р. на доручення Людовика XV! Наполєон — як сам про те писав — нетерпеливо очікував появи друком книги Рулієра, що багато місця присвячувала Україні і була видержана в такому протимосковському дусі, що її не вільно було поширювати в Росії аж до часів Олександра II-го. Другою такою французькою публікацією того часу, що займалася обширно Україною, була праця ґеоґрафа та вченого Мальт-

Бріна: „Образ старої і нової Польщі" (1807. р.), що її замовив в автора французький уряд. І хоч у тому ж самому часі — 1806—8. р. р. Наполеон мусів практично розвязувати польське питання, і хоч тоді всі справи, звязані з Україною, проходили через польські руки, Наполеон не забував і проблеми України, що вимагала окремого вирішення. Тому орґан міністерства заграничних справ в анґлійській мові „Ви Ердис" писав з початком 1807. р., що „при розвязці питань, залежних від війни і миру, не треба забувати і про Україну, багату країну, поневолену Росією", а під кінець того ж року офіційна ґазета „Піблісіст" пригадувала, що „навіть як польське питання буде вже полагоджене, залишиться цікаве для нас питання родючої країни Мазепи". З інших праць того часу, що займалися також і українською справою, можна назвати книжку про донських і українських козаків старшини італійського віцекороля де Романо, твір Лєруа де Фляжі про Росію та публіциста Муніє „Історію Польщі". Побіч цього французького теоретично-підготовного зацікавлення Україною був теж в 1807. р. плян практичного воєнно-політичного посунення — диверсії в Україну — Волинь і Поділля — щоб викликати там повстання та в той спосіб застрашити Росію. В березні 1807. р. міністр Наполеона Талейран прийняв у Варшаві двох „польських землевласників" в Україні — Городиського і Наймана (а може це були „українці польської культури"?), що заявили про 50.000 людей, готових до повстання на Київщині, головно українських козаків.

Але Україна цікавила наполеонівську Францію не тільки з мотивів суто політичних: економічний бік української справи мав також дуже поважне значіння для імперії Наполеона, що змагалася з Анґлією за ринки сировини не тільки в Індії та в американських кольоніях, але теж у Росії і в Україні. Тому то про економічне значіння України для Франції чимало тоді писали. Тією темою займалися вже у своїх творах згадувані Борґуен і Мальт-Брін. Про її вагу свідчить праця барона Антуана про орґанізацію франко-української торговлі, написана ще за Людовика XVI-го, а перероблена і видана на замовлення Наполеона в 1805. р. Тогочасна французька преса широко розреклямувала ту книгу, яку Наполеон особисто кілька разів перечитував. Матеріял зібраний Антуаном використав офіційний економіст Жан Дібуа у своїй книжці з 1806. р. про „французьку торговлю", яка Україні присвячувала багато місця і не робила з того тайни, що економічна експанзія Франції на Україну мала знищити анґлійську конкуренцію та відкрити для Франції Чорне море, що омиває Україну.

Після 1807. р. Україна сходить на дальший плян французької політики, зайнятої тоді політичними справами на Заході Европи. Про Україну менше пишуть. Але як тільки виявилася нетривкість франко-російського миру, Україна знову починає грати свою традиційну вагу у французьких змаганнях поставити „східню барієру" проти Росії. Французький посол у Варшаві Біньон уже в 1810. р. орґанізує мережу французьких шпигунів в Україні. Французький аґент у Варшаві Лєфевр складає з початком 1811. р. меморіял, в якому доказує, що „найкращий спосіб зруйнувати російську мо-

гутність — це ввійти в Україну, де населення все ще проти Росії". Знову оживає у французьких військових колах відомий вже з 1807. року проєкт диверзії в бік Києва. Україна мала французам дати хліб, худобу, допомогу в кінноті та прихильність свойого населення.

Українські пляни Наполєона напередодні війни з Росією находять своє відбиття у двох найважніших для України документах 1812. року: в меморіялі політичного директора міністерства закордонних справ Готеріва та „Історії козаків" Лєсюра. Меморіял Готеріва пропонував Наполєонові створити під назвою Наполєоніяди українську васальну державу, щось у роді польського Варшавського князівства. Нова держава мала обіймати Лівобережжя — Чернигівщину і Полтавщину, частину Катеринославщини та південну частину степової України з Кримом, а теж землі над Чорним і Озівським морем аж до Дону і Донця. Про Правобережжя Готерів мовчить. Наполєоніяда відповідала типові держави, твореної Наполєоном скрізь у Европі: вона була б досить велика, щоб дати Наполєонові військо, коні і збіжжя, та замала, щоб обійтися без Франції. На чолі Наполєоніяди мав стояти гетьман (шеф): хтось із свояків Наполєона або його маршалів!

Другим доказом зацікавлення Наполєона Україною напередодні вирішного двобою з Росією залишиться „Історія козаків" Лєсюра, що її в 1811. р. звелів написати сам цісар. Тому значіння твору Лєсюра чисто політичне: виявляє погляди самого Бонапарта, який цікавився ходом тієї праці, що друкувалася вже підчас війни з Росією. Коректу „Історії козаків" Лєсюра привезли Наполєонові до Москви на день перед бородінським боєм.

Книга Лєсюра, повна симпатій до України та її національних змагань, була твором сумлінним, науковим, а під оглядом документації та використання існуючих в европейських мовах матеріялів про Україну залишила позаду всі французькі праці XVIII. ст.

Крім книги Лєсюра в цьому самому 1812. році появилася ще праця старшини ґенерального штабу Піза: „Історичні відомості про козаків, націю, що пробуває під російським пануванням", Домаза де Раймена „Історичний, ґеоґрафічний, військовий і моральний образ російської імперії" та графа Шарля Решберґа: „Народи Росії або опис звичаїв, побуту та одягів різних націй російського царства". Всі ті твори займалися Україною, що вказує на актуальність українського питання для тодішньої Франції. Появу тих творів пояснює політичний момент.

На жаль Наполєон не пішов війною на Росію через Україну. Про Україну подумав він аж у часі відступу з Москви, коли рішився іти на Захід. Невдача під Малоярославцем не дала великому романтикові війни опинитися в країні Мазепи, про якого так часто читав у своїй улюбленій лєктурі — Вольтеровій „Історії Карла XII-го". Гарний плян Наполєоніяди залишився нездійснений...

Але про Україну, що „колись приневолювала тремтіти Росію, Польщу, Татар і Туреччину" — слова Піза, — що „довгі часи творила окрему республіку" — слова Решберґа — не забули у Франції навіть у жахливі для Наполєона часи 1814. р. Як іноді хорий не усві-

домляє собі стану своєї недуги і, хоч дні його почислені, він надіється жити, так і тодішня наполєонівська Франція не прочувала своєї близької загибелі: як це видко з паперів архіву військового міністерства — цісар і його дорадники думають про новий похід на Росію, але цього разу вже через Україну. Французький ґенеральний штаб певний, що козацькі полки російської армії, яка наступала на Париж, складаються з українців, видає таємний циркуляр з дорученням до префектів, щоб використали український патріотизм тих відділів та прихилили їх на бік французів. „Українські козаки — слова циркуляра — були колись вільною нацією і досить довго провадили боротьбу з Росією за свою свободу. Вони не мають жадного інтересу битися під прапорами деспотичного царя. Якщо вони покинули б царя і причинилися до перемоги армії Його Величества, Україна може тільки виграти від цього”. На жаль полки, про які думали французи, складалися не з українських, а з донських козаків...

Наполєон впав, а з ним і проєкт Наполєоніяди. Але коли 40 років згодом його наступник Наполєон III-ій висилає свою фльоту до Одеси, то має на увазі „хліб України”. І хоч тоді анґлійці були союзниками Франції, Наполєон III-ій виразно наказує „вживати всіх заходів, щоб у завойованих містах України осідали французькі крамарі, а не анґлійці”... Як колись упадок Наполєона І. знівечив проєкт Наполєоніяди, так Седан в 1870. р. знищив всі далекосяглі французькі пляни щодо України. Французька закордонна політика, зайнята німецькою небезпекою, закинула стару ідею „східньої барієри” та пішла на союз з Росією. У Франції забули про Україну, так що у 1918—19. р. р. вважали її за німецьку вигадку...

Протиросійська акція Наполєона послуговувалася зручною революційною пропаґандою, що намагалася використати два слабі місця російської імперії — питання національне та селянське. Аґенти Наполєона не тільки постачали йому потрібні інформації, але й навязували звязки з населенням країв силоміць прилучених до Росії. Для успішнішого поборювання тієї розкладової роботи, що мусіла особливо сильно зрости з появою військ Наполєона на польських землях у 1806—7. р. р., російський уряд створив „Комітет Загальної Безпеки”, що всю свою увагу звертав на населення Литви, України та прибалтійських країв. Оповіщені останніми часами російські архівні матеріяли подають вістки про різні події, що доказують впливи французької протиросійської аґітації в Україні. Ці скупі вістки говорять про арештування осіб, підозрілих у воєнному шпигунстві, про перехоплення російською поліцією проклямацій Наполєона, про аґітацію між селянами та обіцянки знести на випадок перемоги французів кріпацтво, про прилюдне зневажування портрету царя. Радість з приводу походу Наполєона виявила не тільки спольщена українська шляхта на Правобережжі, але також українська шляхта Лівобережжя, що інколи навіть відмовлялася йти на війну. Настрої тієї верстви найкраще характеризує така подія, як тост у честь Бонапарта визвольника відомого українського шляхтича на Полтавщині Лукашевича та слова колишнього ґвардійського кирасіра Федора Гуцана, також з Полтавщини: „Коли нас

пішлють на фронт проти французів, то ми будемо стріляти не в них, а в москалів, яких винищимо до останнього".

Фільофранцузькі настрої української шляхти поділяло також православне духовенство, що головно рекрутувалося з тієї ж верстви. В архіві французького міністерства війни зберігається документ про православного єпископа у Могилеві на Білій Русі, українця з роду, Варлаама Шишацького, що негайно після приходу французів признав авторитет нової влади, присягав в соборі Наполеонові і підчас богослужб поминав імператора французів.

Причиною тих наполеонівських симпатій української шляхти було не тільки сильне ще тоді в тій верстві почуття окремішности від Москви та ті так сильно підкреслювані французами традиції недавньої незалежности, але також матеріяльний інтерес тих великих продуцентів збіжжя, що завдяки французькій бльокаді Анґлії на півночі Европи продавали свій хліб по високих цінах на захід через Чорне море. Тоді, коли експорт російського збіжжя, що йшов через Балтійське море до Англії, впав майже цілковито, вивіз українського хліба підноситься до небувалих досі розмірів, а його осередком стає Одеса, що саме бльокаді Наполеона завдячує свій розцвіт.

У тих обставинах з першою появою французьких військ в Україні притаєні симпатії до Наполеона Визвольника були б перемінилися в отвертий сепаратизм і якийсь новітній Мазепа появився б на чолі тієї освободженої української Наполеоніяди...

На основі досі сказаного не треба боятися закиду переборщення, коли назвемо „Наполеона і Україну" книжкою вийнятковою, а навіть переломовою. Вага її не тільки політична і національна, але також і наукова. Не бажаючи відбирати у тій справі голосу вченим історикам, здається нам, що переконливим доказом наукової вартости „Наполеона і України" може послужити хоч би сама дуже тепла передмова відомого французького історика, спеціяліста наполеонівської епохи, професора університету Едварда Дріо.

На жаль наукова вартість „Наполеона і України" спирається не так на власній творчій композиції автора, як на зібранні і опублікованні досі невідомих матеріялів. Хоч книжка написана французькою манєрою і хоч читається її дуже легко, не робить вона враження гармонійної цілости. Всі ті інтересні вийнятки зо старих документів якось мало повязані з собою, так що після закриття книжки дуже мало лишається в памяті. Тому, щоб з „Наполеона і України" мати ту користь, яку вона дає, треба книжку читати вдруге, треба поробити безліч записок, одно слово, треба багатий зміст цього твору перетворити та зложити у якусь цілість.

Так само слаба сторінка тієї книжки — відсутність якогось широкого історичного тла та повязання її змісту з загальною історією. Тому з прикрістю треба сказати, що „Наполеон і Україна" це не такий твір, що сполучує у собі знання з мистецтвом, хоч таким твором міг і повинен би бути. Та без огляду на те все, в наших обставинах, це книжка вийняткова, а навіть переломова.

Політична і національна вийнятковість „Наполеона і України" в цьому, що та книжка нищить цілу низку фальшивих леґенд та

відкриває нові горизонти. Вона розбиває французьку леґенду про німецьке походження української проблеми та українське упередження до Франції як до нібито відвічної покровительки Польщі. Знищення тих двох леґенд відкриває нові горизонти для України у Франції та для Франції в Україні.

Одночасно з тим найновіший твір І. Борщака політично винятковий і переломовий ще і під тим оглядом, що, як ніякий інший, доказує, яким моральним авторитетом втішалася козацька Україна на Заході, як її цінили і яку велику ролю грала вона у тодішніх великих політичних комбінаціях. А що таким авторитетом може розпоряджати тільки нація великої вартости, то можна сказати, що навіть ще та Україна часів Наполеона представляла більшу силу, як Україна 1918—20. р. р., що час від 1812. р., хоч був для України добою розросту кількости населення та збільшення національної території, то водночас був для неї добою щораз то більшої затрати її політично-національної індивідуальности, добою щораз то більшого злиття з Росією, добою переміни гостро зарисованої єдности культурно-історичної з новими політично-національними змаганнями в розливчасту єдність чисто фільольоґічно-етноґрафічну, що так легко сприймала всі політичні ідеї, породжені російським життям. Чи не найкращим символом тієї переміни був факт, що Україна в добі Наполеона була ще повною нацією з власними верхами і низами а в 1918—20. р. р. нацією скаліченою, нацією „без голови”?!

„Наполеон і Україна” має і матиме ще величезне значіння в поборюванні своєрідного українського комплексу меншевартности!

Якщо б в 1918—20. р. р. у Франції стільки знали про Україну, що за Наполеона, якщо б так співчували з Україною, як тоді, і якщо б Україна мала такі свої власні сили, що тоді, то українська державність була б сьогодні вже 20-ти-літньою дійсністю!

Абсолютно далекий від того, щоб над автором „України і Наполеона” застромлювати прапор українського монархізму, не можу не сказати, що І. Борщак як історик українських політичних змагань, як український державник, має мимохіть щось трошечки спільного з пок. В. Липинським. Як Мазепа, Орлики, Войнаровський продовжують лінію Хмельницьких і Кричевських, так І. Борщак у дечому продовжує державницьку лінію „З дзєюф України” та „України на Переломі”. Та на жаль, коли І. Борщак і попадає на одну лінію з пок. В. Липинським, то він робить це скоріш несвідомо, скоріш тому, що у його ділянці праці неможливо не писати про аристократію, еліту, верхи, панство, бо з тієї суспільної ґрупи рекрутувалися всі ті українські еміґранти на Заході, що на всіх дворах боронили української справи. Свідомі симпатії автора ідуть до народу, до селян, до Французької Революції та її представників. Читаючи „Наполеона і Україну”, той „лівий ухил” автора виразно відчуваємо. Та для критичного читача це нешкідливе.

Можна мати враження, що „Наполеон і Україна” для українських письменників, публіцистів і політиків стане однією з найбільш читаних книжок. Першим вона може дати безліч нових сю-

жетів, другим і третім — нові докази, арґументи і обрії у боротьбі за українську рацію стану.

Можна мати надію, що завдяки „Наполеонові і Україні” українці зрозуміють усю безглуздність того такого поширеного серед нас переконання, що Франція мусить вороже відноситися до української справи. Може це поможе нам зрозуміти, що Франції не треба ототожнювати з III-ю Республікою та її теперішньою верхівкою, та що було б дуже бажане закинути деяку українську політичну однобічність у закордонній ділянці, що випливає з нашої нехіті до Франції...

Сподіємося також, що французьке видання „Наполеона і України”, яке саме ладиться, спричинить зворот французької опінії в українській справі.

Хай же нам вільно буде уявляти собі, що колись, коли повстане українська держава і коли її посол складатиме свою номінаційну грамоту у столиці Франції, то він, згадуючи стару дружбу України і Франції, конечно згадає також і заслуги автора „Наполеона і України” у її пригадці і відновленні. Хай же це станеться якнайскоріше, хай же це станеться ще за життя цього невтомного амбасадора української історії у Франції!

РЕЦЕНЗІЇ

Н. Лівицька-Холодна: СІМ ЛІТЕР. Варяг, 1937, Варшава.

Чепурненька, блакитна книжечка, немов прикраса на сальонний столик. Стрункий на око й разом із тим трохи надуманий надпис, наче дотепна, поетична загадка: „Сім літер“. Вірші про Україну. — Оце у віддалі трьох років зявляється після жагучих строф „Вогню і попелу“ друга збірка Лівицької-Холодної. І знову жінка стає лавреаткою ТОПІЖ-у.

Книжечка обіймає чотири циклі: „Mal du Pays“, „Захід“, „Мир-зілля“, „Гнів“ і доволі банальний заспів. Опріч мотиву туги за рідним краєм, що так природно бренів уже у „Вогні і попелі“ („О, забудь мені гнівне слово“) і поетичних варіяцій на тему чарівного слова „Україна“, що „єдине, чисте і святе“, мов бальзам серед важких еміґрантських літ, то знов культу отамана Петлюри, погроз ворогам, окликів національного гніву й зненависти, або віри й провісти воскресного сурмління, зустрічаємо теж тут і там у новій збірці Холодної вияви безжурного щастя на фоні наддністрянської чи гуцульської природи, такі прикметні для безпосередніх, життєрадісних вдач. На мить неначе сонце всміхається зза хмар до нас на клаптику погідного неба, коли поетка гостює припадком на рідній землі.

Без уваги на одмінну тематику, чимало спільних рисріднить „Сім літер“ із стилем попередньої збірки про палке кохання. Тут входять у гру передусім поетичні засоби: подібна, досить одноманітна образовість, ґраційна, випещена простота, прозорість, легкість і мельодійність аж до дрібничок. Ясно, що патріотичні вірші Лівицької-Холодної зродились у тій самій атмосфері, що соловіні співи поетки; здається, немов авторка тільки дожидала слушного часу, щоб пустити в світ знову видержану у своїм роді і замкнуту цілість.

Лівицька-Холодна зосталась по-давньому собою. Вірна своїй природі, вона не хвилює нас до глибин, не потрясає понурим розпачем, не запалює вогнистим словом, не поривае. Ні. І даремне ви шукали б у неї титанічної стихії Шевченка, складної душевної драми й монументальности

Франка. Даремне. За те вміє Лівицька-Холодна ніжно по-жіночому і завжди гарно висловлювати свою тугу і мрію, спалахати гнівом і тихо радіти. Майстерно виходять у неї особливо хвилини насолоди. Ось наприклад послухайте:

Налите колосом високе жито,
Зелені усміхи густих садів,
І в грудях знов гарячий подих літа,
Солодкий мед золотосяйних днів.

Спинився час. Душа в яснім спокою.
Якого ж щастя треба ще тепер,
Коли он там, внизу, по-під горою
Полоще камінь золотий Дністер?

Доводиться тут хіба в сотий раз повторити твердження про вищість мовної і мистецької культури у наддніпрянців і подивляти — спіле — справді елінське оформлення й своєрідну елеґанцію віршів у цієї безумовно найзамітнішої під цю пору нашої поетки. У цьому останньому саме лежить уся вага „Сім літер" на тлі такої на жаль у нас частої псевдопатріотичної тарабанщини.

Лівицька-Холодна недаром училась поетичної азбуки у французів і свому побутові в самім серці моди й французької літератури — Парижі, подібно, як С. Гординський і Ю. Косач, завдячує неодно.

Але не менше творчість Холодної доказує теж, що їй ґаразд відома досить уже широко розроблена техніка українського поетичного слова, зосібна любимці, що їх імення авторка вже нераз призивала: символіст Олесь із дзвінкою бойовою лірикою й неоклясик Рильський. **Стр.**

P. S. До цієї рецензії докинемо, що в збірці поезій „Сім літер" є кілька думок про пімсту й ненависть, що не згідні з християнським світоглядом. **Редакція.**

Улас Самчук: БАТЬКО І СИН. III. частина „Волині". Львів 1937. Бібліотека „Нашої Книги" ч. 1. стор. 270, 8⁰.

Широка епічна картина волинського села в переломовий час, що зосереджується довкола недавніх українських визвольних змагань, закінчена третім томом Самчукової „Волині". Як у двох попередніх томах, так і тут події зібрані довкруги особи головного героя — молодого Володька, а його психічний ріст це провідна нитка, що дає нам орієнтацію в лябіринті фактів.

В цій третій частині „Волині" змальоване ступневе національне освідомлювання села після революції, в незвичайно важких умовинах тепе-рішніх волинських буднів. Перша в селі театральна вистава, оживлення кооперативи, заложення читальні, вибори, і, як кульмінаційна точка, посвячення власного дому читальні — оце суспільницький зміст повісти; вже сама тематика, як бачимо, спокушує користуватись репортажним, ґазетно-патетичним стилем, перед яким, на жаль, не встерігся і талант тієї міри, що Самчук, напр. стор. 237—241 і б. ін. Деякі просвітянсько-суспільницькі партії його книжки мимохіть нагадують зовсім нелітературні, хоч по-своєму й цікаві, картини з відомих споминів В. Юрченка — а така анальоґія це хіба ніякий комплімент для справжнього письменника.

Але під шкаралущею репортажно потрактованих фактів скривається куди більше річище тих ідейних рухів, що полонюють селянську молодь. Національне культурництво і більшовицький радикалізм — ось ці дві течії що розєднують село, розсварюють його та ведуть до взаємного поборювання себе. Навіть головний герой повісти, напів освічений провідник селянської молоді, піддається впливам комунізуючого середовища, і аж спроба перейти більшовицький кордон та ближче знайомство в тюрмі з тамошніми людьми виліковує його та дефінітивно перехиляє вагу в бік українського національного становища. Ціла ця партія сильно нагадує вихідну ситуацію іншої, слабої повісти У. Самчука п. з. „Кулак". Ґенетичний

звязок тих мотивів „Волині“ з „Кулаком“ підкреслює ще й той вантаж своєрідної американізуючої практичної „фільософії“, що її ментором є тут Лазюк (напр. стор. 97—98 і ін.).

Так само, як Володько, виліковується від комунізму і провідник більшовизуючої ґрупи в селі, парубок Йон. Побувши якийсь час у совітському „раю“, вертається звідтіля зовсім змінений. І на синтезі культурницького національного просвітянства Володька, західницького практицизму Лазюка і революційних, вивчених від більшовиків метод Йона побудований у цій книжці якийсь ближче неозначений досить дивний національний активізм. Він прокльовується аж на самому кінці книжки, і автор не показує нам зразків позитивної праці тієї своєрідної „ідеольоґії“. Єдиний реальний вияв співпраці Йона з Володьком — це здемаскування, засудження і смертна кара провокатора-зрадника Ілька. А це чей же замало, щоб зясувати вартість тієї концепції. Така, яка вона в книжці — викликує чимало застережень і не є гідним завершенням тих здорових ідейних елементів, що наскрізь пронизують Самчукову трильоґію. Залишається враження сліпої вулички; враження підкреслене ще й прикрою, надто розтягненою кінцевою сценою суду над зрадником, що також чомусь став наче улюбленим мотивом молодших наших прозаїків: нагадати б хоч Косачевих „Сичів“, „Л 13“ або „Чад“. На нашу думку, такі картини слід трактувати куди дискретніше, бо так вони не причиняються до розбудження здорової ідейної атмосфери.

Ідеольоґічна, національно-суспільна сфера Самчукової повісти спочиває на солідній і літературно далеко вартіснішій, психольоґічній підбудові індивідуального розвитку Володька. Переживання доростаючого юнака, недовченого середнєшкільника, сільського діяча, початкуючого письменника, а передусім сина української землі — змальовані з аналітичною гостротою й пластичною живістю, гідною пера великого письменника. Могутній пендант до постаті українського інтеліґента ін стату насценді — це особа старого Володькового батька Матвія, ідеалу українського селянина, привязаного до землі, пронизаного твердим і здоровим світоглядом, та не позбавленого своєрідного почуття власної вартости й шляхетности (пор. стор. 228—230). На все залишаються в памяті такі могутні сцени, як виступ Матвія на зборах кооперативи (стор. 191) або Свят-Вечір, у хаті Матвія (стор. 101—102). Моменти, в яких автор ставить нам перед очі одночасно обидві постаті батька і сина, належать до найкращих і наймогутніщих у цілій повісті. І в світі ідей Матвія, не в духових ферментах Володькової молодечої душі, слід шукати найвартіснішого ідейного змісту цілої повісти. Цей зміст менше ефектовний, більше укритий, ніж згадані вгорі ідеольоґічні акценти з середовища сільської молоді — але він є в повісті Самчука і надає їй все таки, в основі, характер твору здорового й виховного. Факти, що автор закінчив свою трильоґію, після сумнівної вартости ефектів згаданого суду, прегарною картиною твердої хліборобської праці Матвія, говорить сам за себе і дає авторові добре свідоцтво. І знову ж викликує анальоґії до типових образів у інших представників нової української прози. Кінцеві сцени Мосендзового „Засіву“ або „Косачевого „Чару“ належать до тієї самої катеґорії здорового почуття привязання до рідної землі, цього найвартіснішого моменту в ідеольоґічному вантажі молодих українських письменників.

В широкому рисунку індивідульного росту Володька є чудові картини його духового пробудження, ступневого вироблювання світогляду, а також моменти любовного пробудження. Але, на жаль, автор у деяких місцях надто захопився принципами реалізму, що переходить у небезпечну натуралістичну маніру. Це помітне не тільки у деяких тривіяльних висловах і діяльоґах, (напр. стор. 66, 83, 91, 218, і б. ін.), але головно в широкому змальовуванні піяцьких сцен та в натяках на деяку полову рознузданість у селян, а навіть у самого героя повісти (напр. стор. 87 і б. ін.,а зокрема постава Володька між двома жінками, пор. стор. 213 і 220). Ясніше моральне становище до цих моментів і деяка стилізація в їх зображенні тіль-

ки піднесла б вартість повісти. Так само збуджують деякі сумніви зайві, мудрагельські міркування Володька на релігійні й метафізичні теми (зокрема на стор. 226). Вони може й характеристичні для недовченого юнака, але в творі тієї міри, що „Волинь", разять.

З чисто літературного погляду трильоґія Самчука — без сумніву письменницький творчий акт великого формату, що на довго залишиться в скарбниці української літератури. Зокрема ж як невичерпаний засіб влучно підхоплених побутових і світоглядових подробиць з життя сучасного села (напр. цікава у своїй ляконічності й плястиці характеристика сектанства) матиме твір Самчука просто історичну вартість. Недостачі в стилю й мові, несмачні натуралістичні переборщення, недостача вичуття міри в уживанні широких епічних малюнків, а водночас нудність деяких партій книжки і вкінці надто інтелектуалістичне трактування теми, без сильніших чуттєвих акцентів — це все поважні „мінуси" Самчукової трильоґії, що особливо виразно виступають, коли їх порівняти зо стилістичною дбайливістю, легкістю, живим темпом і романтичною чуттєвістю анальоґічного „волинського" твору Галини Журби п. з. „Революція іде". Але зате недостача психольоґічного поглиблення в трактуванні одного головного героя і поважні композиційні недотягнення — це „мінуси" Галини Журби; великі в цьому огляді має знову безсумнівні „плюси" трильоґія Самчука. Таким чином два наші епіки сучасної Волині, кожний розвиваючи свої здібнощі в трохи іншому напрямку, взаємно доповняють себе. Чого недостає творові Галини Журби — те маємо в Уласа Самчука, і навпаки. В загальному білянсі твір Самчука, хоч холодніший, все таки більше імпонує своєю монументальністю. Жіноча повість Журби побиває його знову ґраціозністю й легкістю. А на загал — Волині пощастило в нашій літературі. Вона знайшла собі двох звеличників, гідних важкого завдання епіка українськго сучасного села. **м. г.**

З ПРЕСИ І КНИЖОК

„Діло" (15.III. с. р.): Перед кількома днями підчас дискусії у французькім парляменті один із бесідників згадав улюблену китайську приповідку Бріяна: „По чім пізнати, в якій державі найкращий уряд?"

„Коли шаблі ржавіють, а плуги нагострені, коли вязниці порожні, але шпихлірі повні, коли сходи церков покриті слідами ніг, а подвіря судового будинку заросле травою, коли лікарі ходять пішки, а пекарі їздять повозами, коли на вулиці зустрічаєте стільки старців, що дітей, тоді не сумнівайтеся: в цій державі добрий уряд".

—o—

„Діло" (3. IV. с. р.) „До сповіди і св. Причастія обовязані приступити всі державні урядовці в Румунії перед Великодними Святами. Таке доручення видала президія ради міністрів усім міністерствам".

Дуже слушний розпорядок, бо направду добрими і чесними урядниками можуть бути тільки релігійні одиниці. Вже Плютарх сказав: „Легше можна збудувати місто в повітрі, як удержати державу без релігії". А пророк Ісаїя пророкував: „Народ і царство, яке Тобі не служило б, згине" (Іс. 60, 12). Що це правда, доказує чи то занепад колись могутньої римської держави, чи теперішній СССР.

—o—

В французькім часописі **„Je suis partout"** провідник недавно розвязаної румунської „Залізної Ґвардії", Корнелій Кодреано, помістив спомини з часів своїх студій в Ґренобль, де між ін. пише: „В полудне нас усіх запросила стара господиня на снідання до сусідства. Французькі селяни не їдять кукурудзяної папки з цибулею, як наші. Їх щоденна їжа це ярина, мясо, сир і шклянка вина. Подякував я за запросини, але заявив, що їсти не буду. Думаючи, що я онесмілений запрошенням, вони напосілись. Мусів я їм вияснити, що кожної пятниці пощу без їди аж до вечора. Це ста-

рий звичай, що його зберігаю від трьох років, від першого побуту у вязниці в Вакаресті.

Корбеля, спостерігши те , запитав:

— Чому постиш?

— Бо вірю в Бога.

— Як можеш твердити, що Бог існує? Чи ти бачив Ісуса Христа?

— Ні. Не бачив Його. Але послухай: Не вірю тобі, коли кажеш, що Бога нема, одначе вірю мільйонам мучеників, що розпяті, з цвяхами вбитими в долоні, кликали: „Можеш нас забити, але ми бачили Його“.

— Але священики — дурисвіти. Треба б їх згнобити. — Сказав він те, вдаряючи запятком так, якби хотів розтоптати хробака.

Я бачив, що він дуже роздратований і перервав дискусію.

—o—

„Новий Час“ з 26. III. ц. р. приніс у формі листа до редакції статтю Дмитра Донцова п. з. „Упадок Гетьманщини“, що є відповіддю на отвертий лист Сергія Шемета, поміщений у „Новій Зорі“ ч. 21. в обороні б. гетьмана П. Скоропадського і його політичних прихильників.

Згідно зо своєю старою тактикою Донцов і в цьому листі змішує і ототожнює пок. В. Липинського з людьми і ґрупою чи може політичним напрямком, з якими автор „України на переломі“ політично розійшовся, від якого себе рішуче відділив та за діяльність якого не хотів нести і не несе ніякої відповідальности.

Після цього Донцов робить з людини, що вже з могили не може боронити себе і своєї політичної і громадянської праці, інсинуатора, москвофільського ідеольоґа „трьох Русей“, для якого самостійність України або єдина неділима Росія це тільки питання тактики.

Вкінці, щоб морально вбити пок. В. Липинського, Донцов користується страшною клеветою політичних ворогів Липинського про божевілля.

Останні більшовицькі московські процеси у великій мірі причинилися до цього, що ми в силі пояснити собі причини такого відношення Донцова до Липинського російською культурою і російською психікою ідеольоґа „українського націоналізму“! Бо це тільки у Росії вчорашні політичні співробітники через різниці своїх поглядів стають завтра зрадниками, аґентами чужих сил, скаженими ланцюговими псами, виродками що їх слід винищувати смертною карою. Це тільки для Донцова і йому ж подібних його противників, Липинський через різниці у своїх поглядах — інсинуатор, зрадник і ворог української самостійности, божевільний, якого вплив і значіння треба знищити моральним вбивством!

В імя чого це все діється? Націоналізму? Невжеж добро української нації вимагає, щоб у болото наклепів затоптати одного з її найбільших людей, цього, що спричинив цілий переворот в українській історіоґрафії та суспільній і політичний думці, що серед чужих дістав назву українського Мораса?

Побіч цього публіцистика Донцова, крім своєї погубної ніцшівської етики, непотрібно розбиває українські здорові елементи на непримирні ґрупи, — яких співпраця неможлива. Може для Донцова це неважне, бо в орієнті все робили якісь володарі-деспоти типу Аттилі, Джінґісхана, Тімура або Івана Грізного і Петра І-го. Але на Заході, в Европі нації — це історичний витвір наростання позитивних вартостей серед різних національних колективів, це вислід гармонійної і дружньої співпраці різних позитивних напрямків цілими поколіннями, співпраці, якої першою передумовиною було шанувати обмеження, що випливають із почуття національної солідарности.

Крім цього політична боротьба на Заході Европи в нутрі нації має у собі щось лицарського, спирається на пошані противника, що сьогодні переможений, завтра може стати переможцем. „Мій вельмишановний противник“ — кажуть про себе в Анґлії політичні антаґоністи, а лідер опозиції дістає спеціяльну платню, щоб міг гідно виконувати свою критику. А вже маєстат смерти успокоює всі пристрасті. А що ж виправляє над могилою

В. Липинського Донцов та такі самі, як він, його противники? Хіба ж це Европа?

Очевидячки, все те незрозуміле для Донцова, але повинно бути ясне бодай для того його апольоґета, що у „Новому Часі“ з 28.III. ц. р. зробив з нього проповідника „фавстівської, західньоевропейської культури“.

—o—

Сьогодні, коли одиноким знаком окремішности Австрії лишилися Габсбурґи, хай нам вільно буде навести характеристику тієї династії, дану одним часописом:

„Габсбурґи — окреме явище в історії. Це раса сама для себе. Окрема народність, призначена панувати. Племя Божих Помазанників, що видає перших слуг своїх народів. Своїх, це значить тих, якими володіють“.

Той сам автор так пише про Оттона Габсбурґа:

„Не знаю, як інші дивляться на цього представника Габсбурґів. Щодо мене, то колись я оглядав у французькій „Ілістрасіон“ одну з багатьох знимок, що ілюструють репортаж з Люрду. На тій світлині серед юрби, що підчас процесії стоїть навколішках, можна розпізнати Оттона з цісаревою Зитою. Від того часу, коли хтось згадає одно з тих імен, стає мені перед очима саме ця картина. І думаю, що безсумніву це одна з тих обставин, через що Габсбурґи на чолі народів викликують такий жах і ненависть серед усіх темних сил. Таж Габсбурґи носять від віків назву Апостольських Королів“.

—o—

Французький письменник Людовик Селін, колись дуже реклямований вільнодумною і ліберальною пресою за свій твір „Подорож до краю ночі“, у якому змальовував великоміське зіпсуття і здеґенерування, своєю найновішою книжкою **„Bagatelles pour un masacre“** зробив прикру несподіванку дотеперішнім звеличникам своїм пристрасним антисемітизмом. Ось два цитати, характерні для французьких відносин:

„Коли французи заложать антисемітський союз, то виявиться, що голова, секретар і скарбник союзу —жиди“.

„Кожний жид це у глибині душі диктатор. Двадцять раз нагальніший, як Мусоліні. Завсіди і всюди демократія була тільки прикриттям для жидівської диктатури“.

Причину цього вибуху ненависти Селіна проти жидів розкриває такий вийняток із згаданої книжки:

„Чого ж хочуть ті жиди зо своїм комуно-соціялістичним шварґотінням? З їх демаґоґічним карнавалом? До чого ведуть ті пекельні обманства? Чого ж вони бажають? Щоб ми через них різалися? Щоб ми пішли слухняні, як маріонетки, з прикладами в лабетах на скорострілі Гітлера? Якраз цього“!

НОВІ КНИЖКИ

Прозова белетристика

Ю. Косач: Глухівська пані. Опов. II. ч. „Чарівної України“. В-во „Академія“. Л. 1938. Обг. Савченка-Більського, 8⁰, 68.

В. Королів-Старий: Милосердний Самарянин. Опов. З передм. П. Ісаєва. Укр. Бібл. Л. 1938. 16⁰ 128.

О. П. Білозерський: Димарівка живе. Сучасна пов. Л. 1938. Накл. Т-ва Укр. Кооператорів. Обг. М. Бутовича, 8⁰ 206.

В. Маковський: „Суд над І. Гнатовим“. й ін. оп. Обг. Р. Чорнія. Вид. Укр. Кн. 1938, 116 ст.

Драма.

Х. Кононенко: На грядках. Пєса на 2 дії. Бібл. „Сільсь. Госп.“ Л. 1938, 16⁰ 24.

Дитяча література.

О. Квіт: Хлопчик із Назарету. Леґенда. „Моя Книж." — бібл. для дітей. Вид „Наш Приятель". Л. 1938, м. 16⁰ 32, ілюстр.

З. Попеліюс: Оповідання і перекази, вид. „Світ Дитини", 16⁰ 64.

М. Таранько: Звірячі пригоди. Збірки веселих віршів. Діт. Бібл. Накл. „Світ Дит." Л. 1938. 16⁰ 64.

Релігія — теольоґія.

о. П. Дзедзик: Мессія з Назарету. Т. І. (Присвячений Митрополитові). Л. 1937, м. 8⁰ 256.

Пастирське посланіє еспанських Епископів про події в Еспанії. Зі вступним словом Високопреосв Митрополита Андрея. (Бібл. з Ар хиеп. Відом.). Накл. Ґенер. Інст. Кат. Ак. Л. 1938, 8⁰ 29.

о. Т. Лежогубський: Проповіди та промови. Посмертне вид. т. І., вип. 1. Вид. ЧСВВ. Жовква, 1938, 8⁰ 151.

М-р Ол. Буць: Хрест на Україні (у 950-ліття хрещ.). Христ. Книжка, ч. 5. Вид. „Мета". Л 1938, 16⁰ 32.

Католицькі читання: ч. 1. „І буде одне стадо і один пастир"; ч. 2. „Радуйся благодатная"; ч. 3. „Стережіться облудних пророків". II-е вид. ЧСВВ, Жовква 1938, 16⁰ по 16 стор.

П. Матієвич: Село без дітей, нація без майбутнього. Бібл. „Скали". Станис. 1937. 16⁰ 32.

Т. Коструба: Православне Духовенство. Яка була його роля в укр. нац. відродж. Накл. УКО Л. 1937. 16⁰ 40.

Т. Коструба: Наші мученики за Унію. Бібл. „Скали". Стан. 1938, 16⁰ 32.

П. Чаадаєв: Фільософічні листи до пані ***. Переклали С. Годований і О. Назарук. Накл. УК О. Л. 1937, 16⁰ 76.

Публіцистика — ідеольоґія.

О. Луквицький: Новітнє кріпацтво. Земельна справа на Рад. Укр. Книгозбірня Катол. Акції, ч. 2. Л. 1938, 16⁰ 56.

Г. Лазаревський: Земельний устрій Совєтської України. Бібл. Укр. Державника. Варш. 1938, 8⁰ 114.

Др. К. Чехович: Лібералізм соціялізм і російський комунізм Л. 1938, 8⁰ 9.

І. Вірчин: Соціялізм, комунізм, большевизм. Накл. УКО. Л. 1938, 16⁰ 64.

Б. Мусоліні: Навіґаре нецессе. — Промови і писання за час 15.XI. 1914—28.X. 1922. Ч. І і II. Переклав М. Островерха. Вид. „Нова Доба". Л. 1938, 8⁰.

Дм. Донцов: Де шукати наших традицій? — Кварт. Вістника. Л. 1938, 16⁰ 87.

О. Назарук: Культура публичного виступу. Накл. УКО. Л 1938, 16⁰ 32.

К. П.: На водах Полісся. Враження й думки очевидця. Накл. УКО. Л. 1938, 16⁰ 90.

Д-р Й. Дудикевич: На марґінесі біди Підкарпатської Руси. Вид. „Укр. Союза". Ужгород, 1937, 16⁰ 64.

Наука.

М. Зеров: Іван Котляревський В-во „Ізмараґд". Літ-а бібл. 16⁰ 52.

М. Зеров: Григорій Квітка-Основяненко. В-во „Ізмараґд". Літ-а бібл. 16⁰ 32.

М. Зеров: Поетична діяльність Куліша. В-во „Ізмараґд". Літ-а бібл. 16⁰ 32.

Проф. д-р І. Огієнко: Повстання азбуки й літературної мови в словян. „Бібл. українознавства". Видає проф. д-р Іван Огієнко. 1—2. 1938, 8⁰ 300.

О. Лисевич: Український весільний обряд у Бойківщині. Бібл. Лемк. Л. 1937, м. 8⁰ 96.

А. Річинський: Старий Город Волинь. Краєзнавча Бібл. Вид. „Наша Батьківщина". Л. 1938, 8⁰ 16. 7 іл. і 2 мап.

Ю. Тарнович: Історичні памятки в зах. Карпатах і ґеоґр. словник місцевостей на Лем. з ілюст. Бібл. Лемківщини. Вид. „Наш Лемко". Л. 1938, 8⁰ 119.

Л. Чачковський-Д-р Хмілевський: Княжий Галич. (З мап. та ілюст.). Станис. 1938. Накл. д-ра Яр. Хмілевського. 8⁰ 77.

М-р Я. Падох: Ґрунтовий процес гетьманщини. Накл. Союзу Укр. Адвокатів. Л. 1938, 8⁰ 52.

В. Андрієвський: Три громади. Спогади 1885—1917 рр., II. т. Укр. Бібл. Л. 1938, 16⁰ 128.

І. Кедрин: Берестейський мир, з додат.: С. Орлюк: По двох століттях (вірш) і В. Пачовський: Табори полонених українців. Вид. „Просвіта", Л. 1938, 16⁰ 68.

Д-р Бриґідер В.: Елементи науки про бактерії. Станис. 1937. Накл. „Взаїмна Поміч Укр. Вчит", Відділ у Стан. 31 ст. з ілюстр.

Ріжне.

Стан і діяльність „РШ". Л. 1938, 16⁰ 164.

Статут „РШ". Л. 1938, 16⁰ 50.

М. Гарас: Ілюстр. історія Т-ва „Укр. Школа" в Чернауць 1887—1937. Чернівці 1937, ст. 148.

С. Гайдучок: Пів століття сокільських видань. Л. 1937. Відб. з Сок. Вістей", ст. 53.

Проф. інж. В. Іванис: Основи сільсько-госп. хемії. Черниця 1938. Вид. Рільн. Ліц. 196.

Програма викладів Українського Вільного Університету в Празі в літнім півроці 1938.

Напрямні Пром-Банку у праці 1937 р. з рахунком оборотів та білянсів. Л. 1938, 8⁰ 20.

Інж. В. Баричко: Практичний порадник. Бібл. „Рідне слово". Накл. І. Тиктора. Л. 1938, 16⁰ 63.

Р. Левицький: Відсоткові табелі. Бібл. Рев. Союзу Укр. Кооп. Л. 1938, 8⁰ 30.

Нові часописи

Українське Дошкілля. Місячник ч. 1. березень 1938. Л. Вид. „Укр. Захоронка", 8⁰ 16.

Зелена Рута, ілюстр. двотижн. присвяч. ліково-промисл. рослинам. Ред. І. Шавель. Ч. 1. 1.III. 1938. Л. 4⁰ 10.

Під прапором Просвіти. Бюлетин Ділового Ком. 70-ліття Просвіти, ч. 1. 1.III. 1938. Безпл. дод. до „Просвіти". 4⁰ 16.

Українська Школа. Вид. Т-во „Учит. Громада" у Л. Ред. Гр. Микитей. Л. 1938. Ч. 1—6. 8⁰ 100.